

ПЕРШИЙ МІКРОМОДУЛЬ: ЗАГАЛЬНИЙ ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Психологія як наука.

ПСИХОЛОГІЯ ЦЕ:

1. НАУКА, ЩО ВИВЧАЄ ФАКТИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ Й МЕХАНІЗМИ ПСИХІКИ;
2. НАУКА, ЩО ВИВЧАЄ ПРОЦЕСИ АКТИВНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДИНОЮ ДІЙНОСТІ У ФОРМІ ВІДЧУТТІВ, СПРИЙМАНЬ, МИСЛЕННЯ, ПОЧУТІВ ТА ІНШИХ ПРОЦЕСІВ І ЯВИЩ ПСИХІКИ;
3. НАУКА ПРО ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ПСИХІКИ ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТВАРИН ТА ЛЮДИНИ.

У системі всіх наук психологія займає особливе місце, бо:

- по-перше, це наука про найскладніше, що відоме людству;
- по-друге, в ній зливаються об'єкт і суб'єкт пізнання, що відображене, наприклад, в самосвідомості людини;
- по-третє, певні сторони об'єкту дослідження в психології принципово невидимі.

Людина користується психологічними знаннями з давніх часів, але наука психологія виникла тільки в останній третині 19 сторіччя.

ВІДМІННІСТЬ ЖИТТЄВОЇ ПСИХОЛОГІЇ ВІД НАУКОВОЇ:

1. Життєві психологічні знання конкретні, а наукова психологія, за рахунок використання наукових понять, прагне до узагальнень, завдяки чому вона відкриває загальні тенденції і закономірності.
2. Життєві психологічні знання носять інтуїтивний та ситуативний характер, а наукові психологічні знання раціональні і цілком усвідомлені.
3. Конкретний та інтуїтивний характер життєвих психологічних знань різко обмежує можливість їх передачі. В науковій психології знання відображаються в узагальненому виді (поняттях і законах), що дозволяє передавати їх від людини до людини, від покоління до покоління майже необмежено.
4. В життєвій психології знання одержуються за допомогою спостереження та розмірковування. В науковій психології до цього додається такий метод як експеримент.
5. Життєва психологія обмежується досвідом однієї, або декількох людей. Наукова психологія практично безмежна в своєму досвіді.

НАУКОВЕ ПОЯСНЕННЯ ПСИХІКИ БАЗУЄТЬСЯ НА ТАКИХ ПОЛОЖЕННЯХ:

1. Психіка притамана усім живим істотам.
2. Всі психічні явища розглядаються як **активне відображення** дійсності.
3. Починаючи з певного щабля розвитку тваринного світу, **психіка є властивістю особливим чином організованої матерії – мозку.**
4. Вся психічна діяльність людини **причиною обумовлена**, бо викликається як впливами зовнішнього середовища, так і внутрішніми станами особистості.
5. Всі психічні явища повині розглядатись **тільки в їх розвитку**, який може відображати і кількісну, і якісну зміну цих явищ.
6. Психіка людини **проявляється і формується в її діяльності**. Це означає, наприклад, що людина пізнає дійсність тільки впливаючи на неї.

7. Кожне психічне явище повино розглядатись тільки в його цілісності. Тому психологія людини є психологія цілісної особистості.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

- **психофізіологічна проблема**, що підіймає питання про те, яким чином співвідносяться між собою психіка та нервова система;
- **психопраксична проблема**, що досліджує формування психіки людини в процесі діяльності та залежність цієї діяльності від психіки;
- **психогностична проблема**, що торкається відповідності психічного відображення дійсності самій цій дійсності;
- **психосоціальна проблема**, що розглядає характер залежності психіки людини від суспільства, в якому вона знаходиться.

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ

ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕТОДИ: 1) порівняльний метод (співставлення психічних явищ між різними групами носіїв психіки – за віком, полом, походженням та т.і.); 2) лонгітюдний метод (багатократне обстеження одних і тих же осіб на протязі тривалого періоду); 3) комплексний метод (одночасно використовуються методи різних наук – соціології, етнографії, педагогіки та т.і.).

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ: 1) спостереження і самоспостереження; 2) експериментальні методи, психодіагностичні методи (тести, анкети, опитувальники, соціометрія, бесіда), метод аналізу продуктів діяльності, біографічний метод, близнюковий метод.

МЕТОДИ ОБРОБКИ ДАНИХ: 1) кількісні (статистичні) методи; 2) якісні методи (аналіз, диференціація даних по групах).

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ МЕТОДИ: 1) генетичний метод (вивчення розвитку психіки з виділенням стадій, критичних моментів тощо); 2) структурний метод (встановлення структурних зв'язків між різними сторонами психічного явища).

Головним методом психології є метод експеримента, при якому дослідник штучно викликає і планомірно змінює ті психічні явища, які він вивчає. Експерименти є **лабораторні** (проводяться в спеціально організованому середовищі) та **природні**. Також виділять **констатуючий** експеримент (виявляються певні особливості розвитку психічних явищ) і **формуючий** експеримент (передбачає цілеспрямований вплив на психічне явище з метою формування в ньому певних якостей).

Широко поширен в психології метод тестування - стандартизоване психологічне оцінювання ступені розвитку якогось психічного явища. Частіше за все використовуються тести визначення здібностей, тести успішності (ступені готовності до певної діяльності), проєктивні тести (встановлюють наявність певних психічних властивостей у людей, пропоную їм витлумачити якусь штучну подію).

ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ

Сучасна психологія являє собою досить розмаїту систему дисциплін та галузей. За спрямованістю діяльності психологів на пізнання, дослідження або перетворення психіки доцільно виділяти теоретичну, науково-прикладну та практичну психологію.

До теоретичної психології належать: загальна психологія, історія психології, експериментальна, генетична, соціальна, порівняльна, диференціальна психологія, психофізіологія, психологія особистості та т.і.

До науково-прикладної психології належать: **ЗА ВИДОМ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ** – психологія праці, інженерна психологія, психологія управління та менеджменту, військова психологія, психологія спорту тощо; **ЗА ПИТАННЯМИ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ** – вікова психологія, педагогічна психологія, психологія аномального розвитку тощо.

Практична психологія – це система психологічних служб, спрямованих на надання безпосередньої допомоги людям у вирішенні їхніх психологічних проблем. **До практичної психології належать:** психологічна служба сім'ї та соціального захисту населення, психологічна служба системи освіти, психологічна служба системи охорони здоров'я, практична юридична психологія, практична педагогічна психологія, практична психологія праці та профорієнтації, соціально-психологічна служба в армії тощо.

ЗАГАЛЬНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ

ЧАС ВИНИКНЕННЯ	ПРОВІДНЕ ПОНЯТТЯ	СТИСЛЕ ВИЗНАЧЕННЯ
Десятки тисячоліть до н.е.	ДУША в арахачному розуміння	Душа – це двійник тіла, що живе власним життям та покидає тіло під час сну, смерті, непритомності
Кінець IV тис. до н.е.	ДУША	Душа – це нематеріальна, незалежна від тіла пізнавальна та життєдайна основа. В античну епоху ототожнювалася з атомом, вогнем, повітрям, а в епоху середньовіччя – із свідомістю як здатністю до рефлексії.
Перші сторіччя н.е.	СВІДОМІСТЬ	Сукупність мотиваційних, пізнавальних та емоційних властивостей індивіда.
Друга половина XIX ст.	ПОВЕДІНКА	Сукупність реакцій у відповідь на зовнішні подразники. За деякими поглядами вони протиставлені свідомості.
Кінець XIX сторіч.	САМОСВІДОМІСТЬ	Система уявлень індивіда про себе, що регулює його стосунки з іншими людьми, ставлення до себе, образ власного “Я” з притаманними йому когнітивними, емоційними та оцінково-вольовими компонентами.
Початок XX ст. і до н. днів	ОСОБИСТІСТЬ	Соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, яка формується і виявляється у предметній діяльності та спілкуванні. Містить комунікаційні, мотиваційні, характерологічні, самосвідомісні, психологічні властивості суб'єкта творчої діяльності

Зазначимо, що останні два етапи розвитку психології – це вже самостійно існуюча наукова психологія, коли складається сукупність наукових теорій відносно сутності психіки, опрацьовуються методи її дослідження, насамперед експериментальний метод, відкриваються наукові заклади та школи, в яких досліджується психологічна проблематика. В останній чверті ХХ ст. психологія заявляє себе як наука, що активно втручається у суспільне життя.

ГОЛОВНІ ШКОЛИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

БІХЕВІОРИЗМ – напрям, який предметом психологічного дослідження вважає тільки те, що відповідає методам об'єктивного вивчення. Насамперед це поведінка, тобто сукупність зовнішніх дій людей і тварин, ланцюг реакцій на зовнішні стимули.

ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЯ (гештальт – образ) - напрям, що висунув програму вивчення психіки як цілісної структури. Ця школа стверджує, що глибиною основою психіки є не якісь її компоненти (запах, смак, колір тощо), а цілісні образи, структура яких і визначає властивості окремих частин.

ГЛИБИНА ПСИХОЛОГІЯ - напрям, засновником якого був З.Фрейд. Ця школа стверджує: психічне життя людини - це складне явище, глибини рівнем якого є несвідоме, яке і визначає кінцевий зміст нашої поведінки.

ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ – напрям психології, який визначає своїм предметом унікальність особистості, вбачаючи в ній активну свідому істоту, що відповідає за своє життя і прагне до втілення моральних ідеалів. Активність особистості, за думкою представників гуманістичної психології, визначається її потребою до зв'язків з іншими людьми, відчуттям необхідності постійного самовдосконалення, пошуку сенсу життя.

ДІЯЛЬНІСНА ПСИХОЛОГІЯ – напрям психології в якому, по-перше, стверджується, що психіка виникає тільки завдяки діяльності, а, по-друге, що вона є функцією мозку, який, в свою чергу, теж розвивається в процесі діяльності.

1.2. Матеріальна основа психіки.

Психіка являє собою властивість мозку, а психічна діяльність організму здійснюється за допомогою спеціальних фізіологічних механізмів.

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ НА ФІЗІОЛОГІЧНУ ОСНОВУ ПСИХІКИ

Р. ДЕКАРТ. У ХУІІ ст. французький вчений висунув здогадку про те, що нервова система, керуючи життям організму, функціонує рефлекторно, що різні дії організму є відповідями на ті чи інші подразники, здійснюється за участі певних відділів мозку.

І.М.СЄЧЕНОВ. У другій половині ХІХ ст. в книзі “Рефлекси головного мозку” обґрунтував думку про те, що всі акти психічної діяльності людини за способом свого походження є рефлекси. В рефлекторному акті виділяється три ланки: перша – подразнення перетворюється в нервове збудження; друга – на основі процесів збудження і гальмування відбувається переробка інформації й прийняття рішення; третя – виконуюча ланка, тобто передача команди до виконуючих органів. Об'єднання ланок названо рефлекторною дугою.

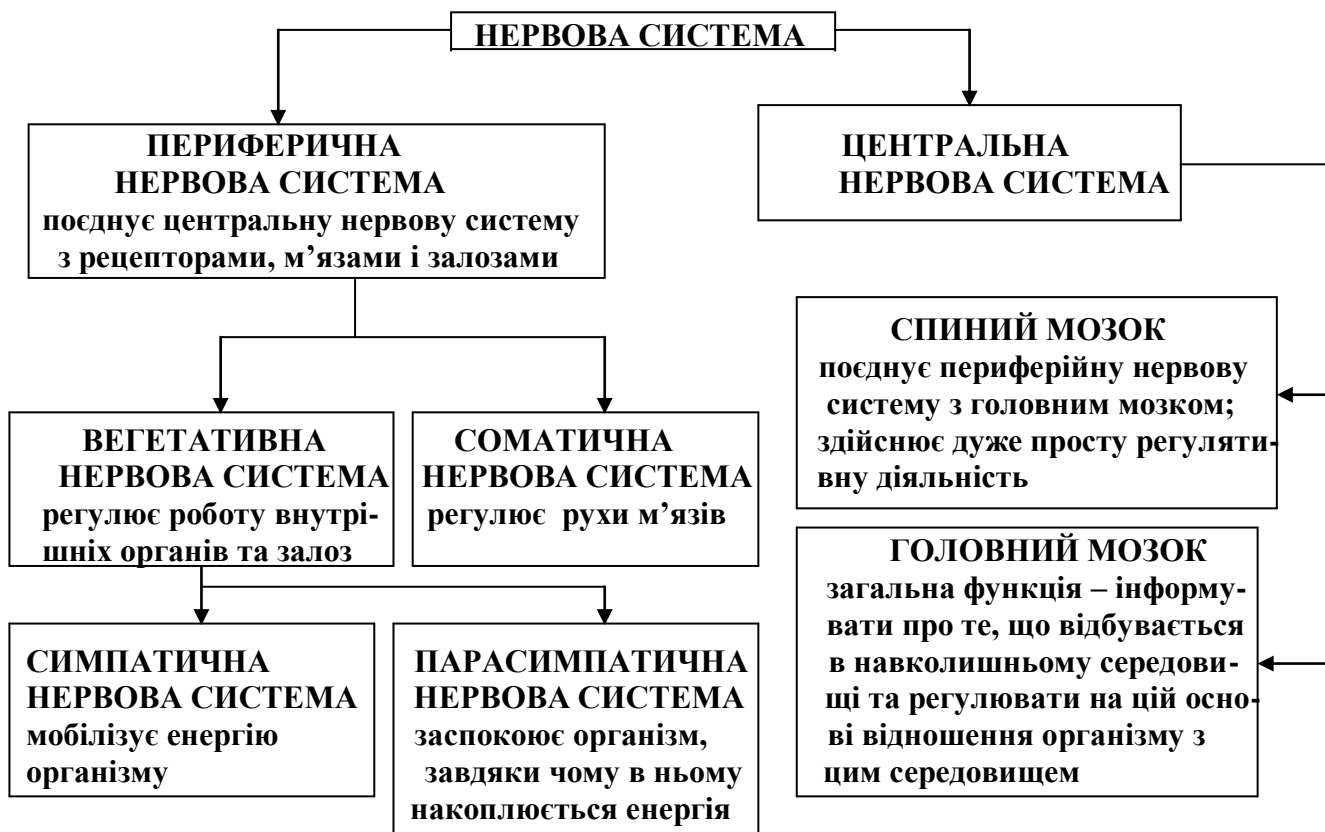
І.П.ПАВЛОВ. В першій половині ХХ ст. Павлов обґрунтував ідею рефлекторної роботи вищих відділів голдового мозку та винайшов метод об'єктивного дослідження їх функціонування.

Н.А.БЕРНШТЕЙН Обґрунтував ідею зворотного зв'язку при активній регуляції поведінки організму, завдяки чому відбувається співставлення результату дії з її попереднім планом. Це регулювання вчений назвав принципом сенсорної кореляції і виклав його схематично у вигляді рефлекторного кільця.

П.К.АНОХІН. В дослідженнях цього вченого доводиться, що рефлекторне кільце й принцип корекції є універсальним механізмом саморегулювання всієї складної поведінки тварин і людини, і чим вище рівень розвитку психіки, тим досконаліший механізм саморегуляції.

БУДОВА НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ

НЕРВОВА СИСТЕМА – це інформаційно-регулятивний механізм організму, що складається із великої кількості (у людини біля 100 млрд.) взаємопов'язаних між собою нервових клітин – НЕЙРОНІВ. Різні нейрони виконують різні функції. Одні – РЕЦЕПТОРИ – перетворюють енергію зовнішнього світу в нервові імпульси (електричні розряди, що проходять по нейрону із швидкістю від 3 до 100 м/с), що є не що інше як закодована інформація про фізико-хімічні властивості світу. Інші – СЕНСОРНІ НЕЙРОНИ – проводять збудження від рецепторів до мозку. Треті – МОТОРНІ НЕЙРОНИ – проводять команди мозку до м'язів та залоз внутрішньої секреції. І нарешті останні – ІНТЕРНЕЙРОНИ – здійснюють обмін нервовими імпульсами між нейронами. Нервова система функціонує як єдине ціле, але окремі її функції пов'язані з діяльністю певних її відділів.

В цілому **нервова система виконує дві взаємозумовлені функції**: взаємодії організму із зовнішнім середовищем (вища нервова діяльність) і об'єднання і регулювання роботи внутрішніх органів (нижча нервова діяльність)

Психічна діяльність базується на такому своєму нейрофізіологічному механізмі як **РЕФЛЕКТОРНЕ КОЛО**, одні ланки якого забезпечують сприймання подразників, другі перетворюють їх в сигнали, треті – центральні - здійснюють планування, регулювання поведінки, четверті доводять команди центру до м'язів та залоз внутрішньої секреції, п'яті забезпечують зворотний зв'язок, завдяки чому коригуються дії організму.

Фізіологічним центром психічної діяльності є головний мозок, функціональна організація якого виглядає наступним чином:

1 БЛОК	Енергетичний блок, який підтримує тонус, необхідний для нормальної роботи вищих відділів кори головного мозку (розміщений у мозковому стовбурі)	При пошкодженні функцій першого блоку увага стає нестійкою, з'являється байдужість, сонливість
2 БЛОК	Блок прийому, перероблення і збереження інформації (розміщений у задніх відділах обох півкуль; тім'яні, потиличні та вискові відділи мозку)	Порушення нормальної роботи блоку приводить до втрати чутливості і глибокої втрати чіткості рухів
3 БЛОК	Блок, який забезпечує програмування, регулювання і контроль діяльності (розміщений у лобних долях кори)	Пошкодження блоку приводить до дефектів поведінки, зміни в сфері рухів

У психічному житті людини особлива роль належить лобним долям, при пошкодженні яких знижуються розумові здібності, порушується особистісна сфера людини.

Принципово важливо те, що головний мозок побудован з двох півкуль – лівої та правої, переробка інформації в яких суттєво відрізняється за своїм змістом

ЗМІСТ ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ РІЗНИМИ ПІВКУЛЯМИ	
ЛІВА ПІВКУЛЯ	ПРАВА ПІВКУЛЯ
Індуктивна обробка інформації Сприймання абстрактних ознак Послідовна обробка Аналітичне сприймання Сприймання часу	Дедуктивна обробка інформації Сприймання конкретних ознак Одночасна обробка Синтетичне (цілісне) сприймання Сприймання простору

Ліва півкуля – це «формальний логік», що розрізняє хибні і істинні висловлювання, це орган рефлексії, свідомості та регуляції довільних дій і когнитивного навчання. Ця півкуля відповідальна також за почуття «ми», соціальну систему значень. Крім цього, з нею пов'язані позитивні емоції та почуття гумору.

Права півкуля в цілому відповідальна за підсвідомі процеси, мимовільну увагу і її розподіл. Тут забезпечується сприймання безперервної картини світу, мимовільна та емоційна пам'ять. Ця півкуля мислить чуттєво, образно, здійснює інтуїтивну перевірку гіпотез. Суттєво, що вона має справу з актуальним часом,

діями «тут і зараз». Права півкуля – це півкуля правди, бо все вона сприймає серйозно. Тому вона також півкуля образ і депресії.

Загалом, базовою функцією фізіологічної діяльності півкуль є формування **умовних рефлексів на базі рефлексів безумовних**. Таким чином, якщо безумовні рефлекси виробляються в процесі еволюції і передаються генетично, то умовні рефлекси утворюються на основі безумовних рефлексів у процесі індивідуального життя. В основі останніх лежить утворення нового, тимчасового нервового зв'язку між двома збудженнями (від умовного і безумовного подразника) у ділянках кори великих півкуль головного мозку.

В загальному плані для індивідуальних організмів, що мають нервову систему, з точки зору їх адаптації до навколишнього середовища, головне значення має саме умовно-рефлекторна діяльність, яка і дозволяє організмам пристосовуватися до безлічі умов, в яких вони існують. Активність умовно-рефлекторної діяльності забезпечується наявністю таких нервових процесів як **збудження і гальмування**. Збудження викликається впливом зовнішніх і внутрішніх подразників, що приводить мозкові клітини і пов'язані з ними робочі апарати організму в діяльний стан. Гальмування також викликається впливами зовнішніх та внутрішніх подразників, але результатом цього є пасивний стан нервових клітин та робочих апаратів організму.

Встановлено, що при слабкому напруженні процеси збудження або гальмування поширюються (іrrадіюють) на інші зони кори головного мозку; при досить сильному напруженні ці процеси концентруються, а при надзвичайно сильному знов іrrадіюють. Важливо також ураховувати ефект взаємної індукції в умовно-рефлекторній діяльності головного мозку. Взаємна індукція – це збудження певної ділянки кори, супроводжує знизенням збудливості, гальмуванням суміжних ділянок і, навпаки, виникнення гальмування в даній ділянці тягне за собою підвищення збудливості інших ділянок кори.

Коли ми розглядаємо той вплив на умовно рефлекторну діяльність головного мозку, який здійснюють процеси гальмування, то звертає на себе увагу наявність їх різних видів. Так гальмування загалом ділиться на **безумовне гальмування** (зовнішнє, пасивне) та **гальмування умовне** (внутрішнє, активне).

В свою чергу, безумовне гальмування має такі свої підвиди як **ЗОВНІШНЄ ГАЛЬМУВАННЯ**, коли під час дії умовного подразника, раптом починає діяти сильний побічний подразник та **ПОЗАМЕЖНЕ ГАЛЬМУВАННЯ**, якщо умовний подразник занадто сильний. Ефект від його дії тоді не збільшується, а, навпаки, зменшується.

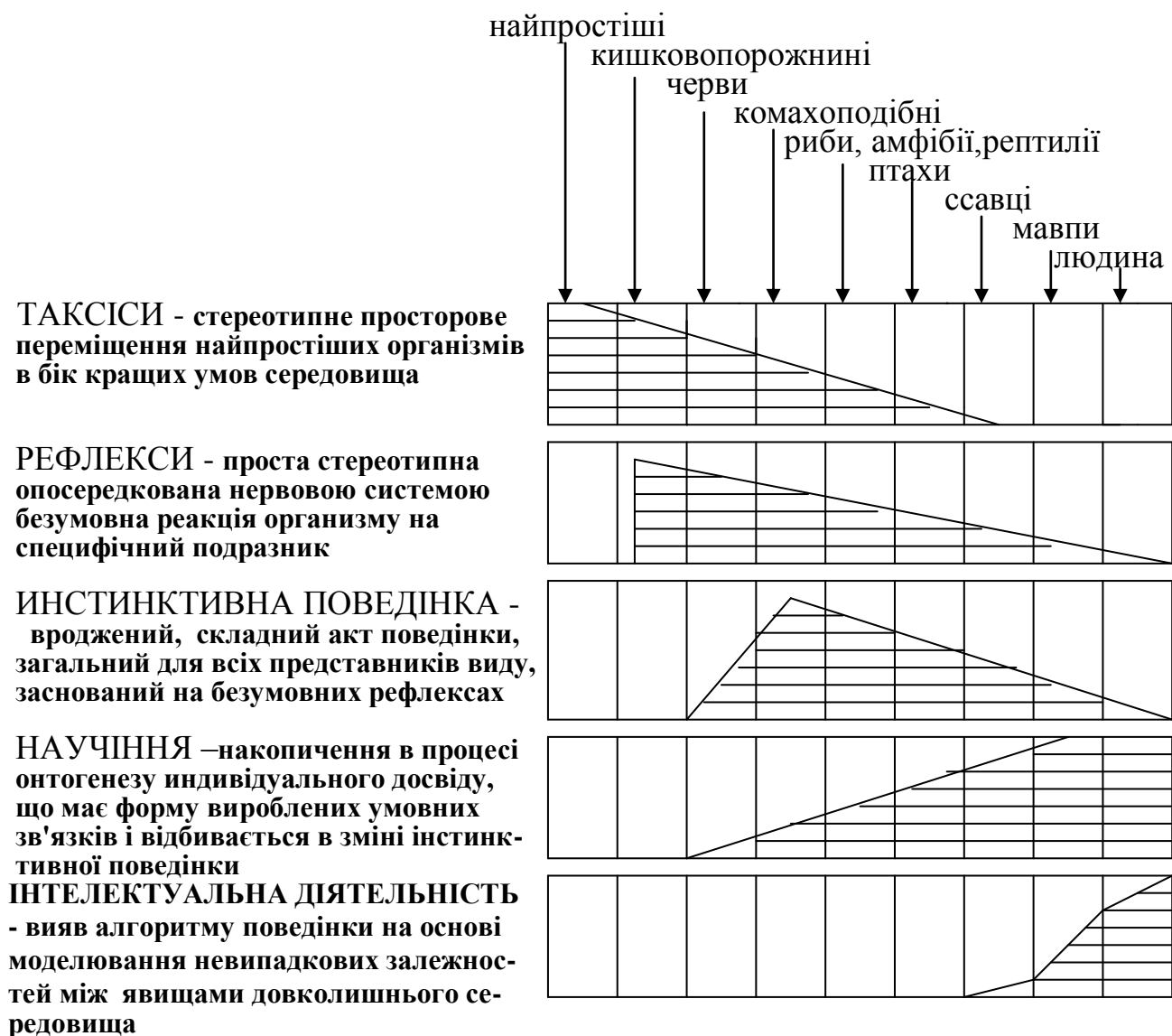
1.3. Психіка та її головні ознаки.

ПСИХІКА – ЦЕ ЗДАТНІСТЬ ЖИВИХ ІСТОТ АКТИВНО ВІДОБРАЖАТЬ ОБ'ЄКТИВНИЙ СВІТ ЯК НЕВІДЧУЖЕННИЙ ВІД НИХ ОБРАЗ СВІТУ ТА САМОРЕГУЛЮВАННЯ НА ЦЬЙ ОСНОВІ СВОЄЇ ПОВЕДІНКИ

ВИНИКНЕННЯ ПСИХІКИ. Психіка є результатом довготривалого розвитку матерії. Суттєво, що любі форми матерії мають таку свою невід'ємну власти-

вість як рух, тобто рух – це спосіб існування матерії. Саме в русі виникає така його необхідна сторона як відображення, бо інакше рух мав би тільки хаотичну спрямованість. Оскільки рух може виступати у механічному вигляді, фізичному, хімічному та біологічному, то й відображення буває механічним, фізичним, хімічним та біологічним. На певному етапі розвитку живої матерії виникає психіка як якісно нова форма відображення і яка породжує принципово нові механізми, що обумовлюють появу нових форм руху – поведінки живих істот.

В загальному сенсі походження психіки пояснюється наступним чином. Психіка сформувалась у процесі взаємодії найпростіших живих істот з навколишнім середовищем, завдяки чому суттєво вдосконалилась регуляція цього процесу, що забезпечило ефективну життєдіяльність тваринного світу. Психіка виникла як необхідний механізм сигналізації, орієнтації, організації поведінки живих істот, що поліпшувало умови їхнього життя. Розвиток психіки здійснювався як доцільний процес і проходив ряд етапів, набуваючи на кожному з них якісно нових ознак (див. схему):

В цілому дослідники розрізняють дві стадії розвитку психічного відображення в процесі еволюції живих істот – стадію елементарної сенсорної психіки і стадію перцептивної психіки.

СТАДІЯ ЕЛЕМЕНТАРНОЇ СЕНСОРНОЇ ПСИХІКИ

РІВНІ	ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ	ВИДИ ЖИВИХ ІСТОТ
А. Нижчий рівень. Примітивні елементи чутливості. Розвиток подразливості	Чіткі реакції на біологічно значимі властивості середовища через змінення швидкості і напрямку руху. Елементарні форми рухів. Слабка пластичність поведінки. Несформована здатність реагування на біологічно нейтральні властивості середовища. Слабка нецілеспрямована рухова активність.	Найпростіші. Нижчі багатоклітинні організми, які живуть у водному середовищі
Б. Вищий рівень. Найявність відчуттів. Поява органу маніпулювання - челюстів. Формування елементарних умовних рефлексів	Чіткі реакції на біологічно нейтральні подразники. Розвинена рухова активність. Здатність уникати неблагоприємних умов середовища, вести активний пошук позитивних подразників. Індивідуальний досвід і навчання відіграють невелику роль. Головне значення в поведінці мають жорсткі вродженні програми	Вищі (кільчасті) черви, брюхоногі молюски, деякі інші безхребетні

СТАДІЯ ПЕРЦЕПТИВНОЇ ПСИХІКИ

А. Низький рівень Відображення зовнішньої дійсності у формі образів предметів. Інтеграція, об'єднання впливових властивостей в цілісний образ. Основний орган маніпулювання – челюсті	Формування рухових навичок. Переважають ригідні, генетично запрограмовані компоненти. Рухові здібності складні і різновидні (впірнання, повзання, ходьба, біг, стрибки, лазіння, політ тощо. Активний пошук позитивних подразників, уникнення негативних (шкідливих), розвинена захисна поведінка.	Риби й нижчі хребетні, деякі вищі безхребетні (члениногі і головоногі, молюски. Комахи.
Б. Середній рівень. Елементарні форми мислення (розв'язування задач). Складання певної "картини світу".	Високорозвинені інстинктивні форми поведінки. Здатність до навчання.	Вищі хребетні (птахи і деякі ссавці).
В. Вищий рівень. Виділення в практичній діяльності особливої, орієнтовно-дослідної фази. Здатність вирішувати одне й те ж завдання різними методами. Здатність переносити один раз знайденого принципу вирішення задачі в нові умови. Створення і використання в діяльності примітивних знарядь. Здатність до пізнання оточуючої дійсності незалежно від наявних біологічних потреб. Безпосередній розсуд і врахування причинно-наслідкових	Виділення спеціалізованих органів маніпулювання: лап і рук. Розвиток дослідницьких форм поведінки з широким використанням раніше набутих знань, умінь і навичок.	Мавпи, деякі інші вищі хребетні (собаки, дельфіни).

**зв'язків між явищами в
практичних діях (інсайт).**

Таким чином, виникнення первісної психіки пов'язане з переходом від допсихічних форм регуляції поведінки – так званих таксисів (тропізмів), властивих рослинним і найпростішим тваринним організмів - до власне психічних, сигнальних форм регуляції поведінки тварин. На найвищих щаблях еволюції тварин великого значення набувають навчіння та інтелектуальна діяльність.

НАУЧІННЯ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНО НАБУТІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТВАРИН

Зауважимо, що у вищих тварин, особливо у мавп, спостерігається не тільки використання різних предметів, наприклад, гілок, кісток, каміння, але й маніпулювання ними; - це передує їх уживанню як знарядь праці, що притамано тільки людині.

1.4. Психіка людини, її виникнення та особливості.

Хоча психіку мають усі живі істоти, але психіка людини має суттєві відмінності. Так до складу психіки людини входять такі її механізми як **нетварине відображення, проектування та упредметнення**, що мають наступний зміст:

ВІДОБРАЖЕННЯ: 1) у людини воно має активний характер, пов'язаний з пошуком та вибором адекватних умовам середовища способів дій; 2) психічне відображення має випереджувальний характер, забезпечує функцію, передбачену в діяльності та поведінці; 3) кожний психічний акт є результатом дії об'єктивного через суб'єктивне відображення, через людську індивідуальність, що накладає відбиток своєрідності на її психічне життя; 4) у процесі діяльності психічне відображення постійно поглиблюється, вдосконалюється й розвивається.

ПРОЕКТУВАННЯ: 1) основною функцією проектування є впорядкування і гармонізація змістів відображення відповідно до мети дій чи діяльності людини; 2) проектування як процес означає сукупність і послідовність розумових або психомоторних дій, внаслідок яких створюються образи, схеми чи знакові системи.

УПРЕДМЕТНЕННЯ - це елемент свідомості й доцільної діяльності людини. Ця діяльність має три основні форми: 1) **матеріальна** – до якої входять виробництво, фізична праця тощо, робота, якою людина перетворює і втілює себе в довкілля; 2) **психічна** – виробництво та інтерпретація змісту відображення, добір цінностей, розумових операцій, переживання і т.ін., що виступає конструктивними елементами будь-якого виробництва; 3) **творіння себе самого** – розвиток душевних і духовних потенцій, а також усунення різних форм відчуження.

ВИНИКНЕННЯ ПСИХІКИ ЛЮДЕЙ

Етап, на якому виникла психіка людини, пов'язан зі змінами в поведінці людиноподібних мавп, що відбулися кілька мільйонів років тому. Було це, як можна собі зараз уявити, тоді, коли наші найдавніші пращури злізли з дерев і зайнялись сумісним мисливством. Підкреслимо, що мова іде не про епізодичне полювання на малу дичину, а про професійне мисливство на крупну здобич. Це мало кілька важливих наслідків. По-перше, треба було мати доволі складні як на той час знаряддя для полювання. По-друге, і це головне, така діяльність потребувала організованого співробітництва кількох пралюдей з плануванням їх дій та з суворим дотриманням рольових функцій. По-третє, полювання на велику здобич значно розтягується як у часі, так і у просторі, а тому необхідно було

влаштувати базові табори, де можна було накопичувати запаси їжі, тримати жінок, дітей, хворих та т.і. Інакше кажучи, виник принципово новий процес поведінкової адаптації – пристосування до навколишнього середовища за допомогою його облаштування.

Зауважимо, що для такої життєдіяльності були вже сформовані біосоціальні передумови – здатність до маніпулювання предметами, стереоскопічний зор, скоординований з рухами передніх кінцівок, розвинена шкіром'язова чутливість та набуті навички сумісної діяльності. Уся ця в сукупності чинників зумовила якісно новий етап в розвитку психіки майбутньої людини.

Так виготовлення знарядь праці в умовах групи пов'язане з передбаченням їх використання та з суспільним поділом процесу їх виготовлення, що стимулювало розвиток інтелекту і понятійної мови. Інакше кажучи, так звані трудові дії набували свого сенсу тільки тоді, коли вони були пов'язані з діяльністю інших людей. Це, в свою чергу, зумовило виникнення свідомих дій, відірваних від наявної біологічної мети, дій, що були пов'язані з розумом та волею людини, що почала моделювати різні відношення між речами, прогнозувати їх зміни та регулювати на цій основі свою поведінку.

В праці розвинулись психомоторика та інтелектуальні якості людини, удосконалювалась його сенсорна чутливість, збільшилась кількість відображаємих якостей різних предметів, покращилась координація рухів. Це викликало інтенсивний розвиток сенсорної та моторної зон кори головного мозку, а також лобної її частини, що відповідає за інтелект.

Завдяки мові психіка людини почала обумовлюватись загальнолюдським досвідом. Виник феномен соціальної ідентифікації – ототожнювання людини з соціумом. Потяги індивіда починають орієнтуватись на потяги та інтереси інших людей, на основі чого формується загальноприйнята система суспільних цінностей та норм і у людини виникає здатність виконувати моральні вчинки.

Вже на початкових етапах історії людства система моральних заборон взяла під свій захист усіх членів первісної громади, завдяки чому виникло усвідомлення залежності їх громадської взаємозалежності. Це навчило наших пращурів додержуватись визначених соціально-рольових функцій та контролювати їх виконання іншими людьми.

Таким чином в процесі соціоантропогенезу сформувався суспільний фактор детермінації людської психіки, а саме: поведінка людини стала регулюватись не природними імпульсами його організму, а суспільними вимогами. Це, в свою чергу, сформувало свідомість людини як вищої форми психіки, змістом якої є категоріальне та цінностноосмілене відображення дійсності.

Велике значення для процесів формування людської психіки мало також збільшення мозку. Але цей чинник не є суто біологічним, бо з'являється тільки тоді, коли з'являється сім'я. Пояснюється це наступним чином. Характер життя людини потребує такого об'єму мозку, який ніяким чином не може сформуватися до народження дитини. Цьому заважає жіноча антропометрія. Саме тому немовля з'являється на світ недоношеним, а отже доволі довгий час зовсім непридатним для самостійного життя. Але завдяки сім'ї дитинча із своєю матір'ю необхідний термін свого визрівання знаходиться у відносній безпеці, що й за-

безпечує можливість мати в кінцевому підсумку той об'єм мозку, який відповідає умовам життя людини.

Якщо порівняти психіку тварин та людей, то в загальному вигляді відмінності між ними мають такий зміст:

СУТНІСТЬ ВІДМІННОСТЕЙ ПСИХІКИ ТВАРИНИ І ЛЮДИНИ

ОСОБЛИВОСТІ “ДІЯЛЬНОСТІ” ТВАРИНИ	ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ
Поведінка тварини інстинктивно-біологічна	Діяльність спрямовується пізнавальною потребою та потребою в спілкуванні
У тварин не існує суспільства, немає сумісної діяльності	Кожна дія набуває для людей значення лише в міру того місця, яке вона займає в їх сумісній діяльності
Тварини керуються наочними враженнями	Людина абстрагує, проникає в зв'язки й відносини речей, встановлює причинні залежності
У тварини типові, спадково закріплені програми поведінки	У людини передача й закріплення досвіду здійснюється через соціальні засоби спілкування (мова та інші системи знаків)
У тварини зачатки знарядової діяльності не створює ніяких нових операцій	Людина виготовлює знаряддя праці

Суттєво також зазначити, що в тваринному світі процес спілкування здійснюється за допомогою першої сигнальної системи.

Перша сигнальна система характеризується тим, що сигнальну функцію виконують предмети і явища зовнішнього світу, їх різноманітні властивості, які безпосередньо діють на рецептори живих істот. Ця система існує і у людей. Але головною для них є друга сигнальна система, яка взаємодіє з першою.

Друга сигнальна система – це система тимчасових нервових зв'язків, утворених з участю мови як засобу спілкування людей. Це означає, що другу сигнальну систему складає слово, яке може без обмежень відобразити усі аспекти об'єктивної дійсності.

Зазначимо, що друга сигнальна система, тобто мова, виникла лише тоді, коли у наших пращурів сформувався відповідний артикуляційний та вокалізаційний апарат, який зіграв роль “спускового гачка” в перетворенні гомінідів у гомо сапієнс. Інакше кажучи, ми стали людьми тоді, коли у нас з'явилась здатність говорити. Саме це є нашою ключовою характеристикою, і саме цей пока-

зник обумовлює найбільшу дистанцію між нами та тваринами, включаючи до останніх і людиноподібних мавп.

До мови поведінка в тваринному світі обумовлювалась впливом двох джерел: спадково закріпленою програмою та власним досвідом. З появою мови виникло і третє джерело, що формує діяльність людини, - трансляція та засвоєння суспільного досвіду. Тобто, за допомогою мови стало можливим поширювати суспільний досвід серед людей без обмеження як в часі, так і в просторі.

Мова як друга сигнальна система почала виконувати ще одну свою функцію, яка існує тільки у людей. Вона стала формою **СВІДОМОСТІ**, тобто найвищого рівня психіки, який притаманий тільки людині і в зміст якої входить наступне.

По-перше, **свідомість – це узагальнений людський досвід** відносно оточуючої нас дійсності, знання про природу та суспільство. Цей досвід передається від людини до людини без допомоги успадкування. Рівень свідомості знаходиться в прямій залежності від рівня засвоєних знань і особистого досвіду людей. Знання, що входять в свідомість особистості, здобуваються ею в процесі навчання і виховання, завдяки таким психічним процесам як відчуття, сприймання, мислення, пам'ять. (Важливо підкреслити, що суспільно-історичний розвиток сформував в людині потребу в знаннях, які є спонукою, мотивом пізнавальної діяльності).

По-друге, **завдяки свідомості людина виділяє себе в предметному світі як суб'єкта пізнання**, тобто ми маємо розрізнення суб'єкта "Я" і об'єкта "не Я", протиставлення людиною себе як особистості об'єктивному світу. Характерним у цьому відношенні є самопізнання, що стає основою для самосвідомості. Така особливість свідомості називається рефлексією. Рефлексія – це ставлення особистості не тільки до себе, а й до об'єктивної дійсності, до інших людей як до того, що є її продовженням.

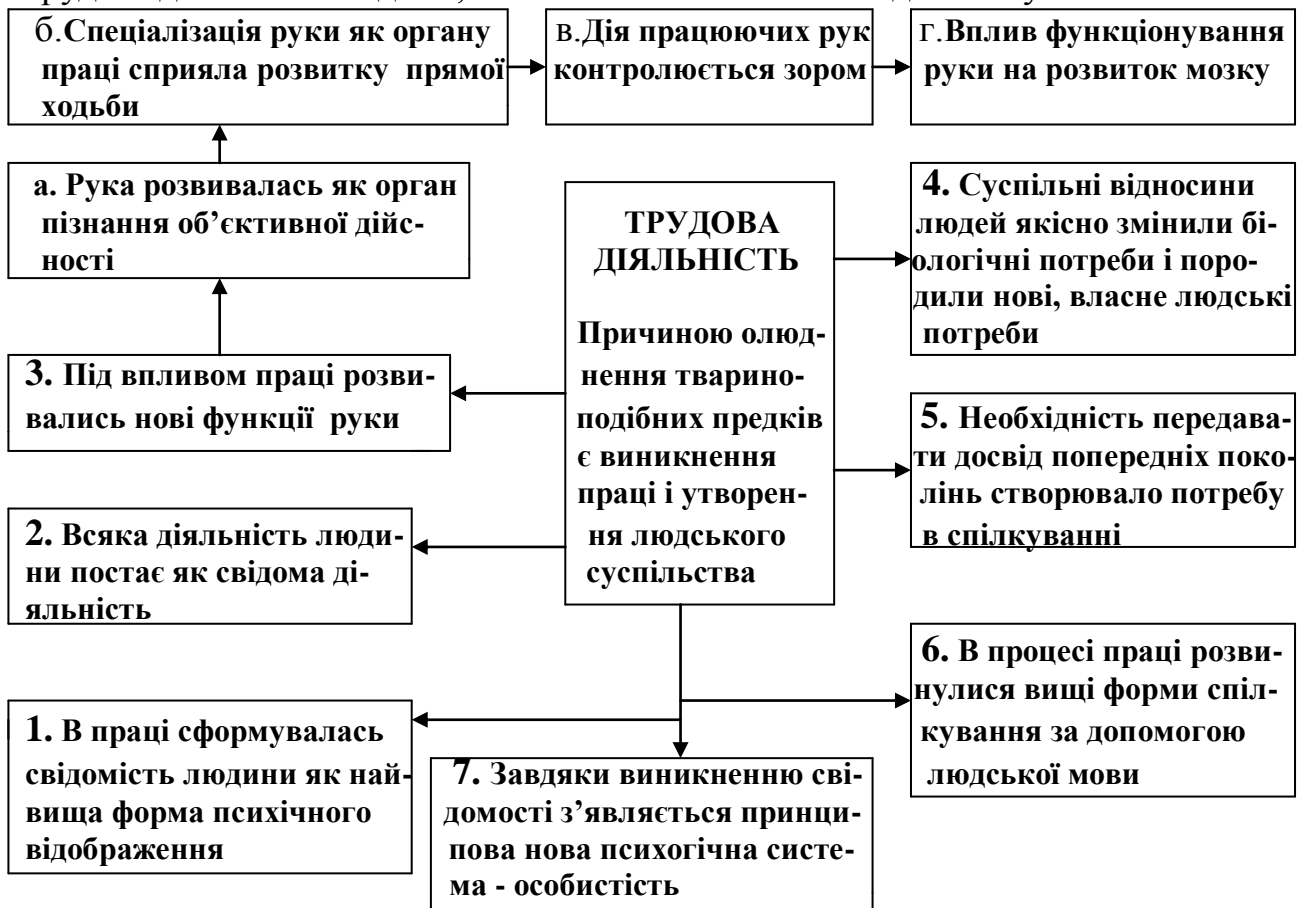
Третьою **особливістю свідомості є її цілеспрямованість, планування власної діяльності й поведінки, передбачення її результатів**. Ця сторона свідомості виявляється у самоконтролі і коригуванні особистістю власних дій, у перебудові їх, в змісті стратегії й тактики цих дій, відповідно до обстановки.

Таким чином, в підсумку **свідомість можна визначити як вищий рівень розвитку психіки, який має тільки людина і змістом якого є категоріальне та цінотно оформлене відображення себе і дійсності, сприймання світу в узагальненому вигляді**.

Особливо підкреслюємо, що як головне надбання психіки людини свідомість знаходить своє завершення в самосвідомості. **Самосвідомість – це усвідомлення людиною з допомогою мови себе самої, своїх відносин до природи і до інших людей, своїх ідей, думок та вчинків, на основі чого й формується її особистісна поведінка**.

Розвиток самосвідомості людини виявляється у формуванні в неї **САМОСПОСТЕРЕЖЕННЯ**, в оцінюванні своїх позитивних і негативних сторін, тобто **КРИТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ, САМОВЛАДАННЯ, ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ** за свої вчинки.

Свідомість як особливий рівень психіки виникає тільки в умовах суспільних відносин. В свою чергу, передумовою й результатом розвитку цих відносин є трудова діяльність людини, повне значення якої виглядає наступним чином.

Якщо розглядати свідомість як особливу програму поведінки особистості, то треба зазначити, що вона не єдина в регулюванні діяльності людини. Окрім неї є ще й такі програми як несвідоме та підсвідоме.

Несвідоме та підсвідоме – це сукупність психічних явищ, станів і дій, відсутніх у свідомості людини, невідомі їй і які, принаймні в даний момент, не піддаються контролю

Несвідоме – це еволюційно сформована несвідомо-інстинктивна програма дій людини. Це вроджена інстинктивна та рефлекторна поведінка організму, скерована на задовільнення біологічних потреб його самозбереження як представника виду.

Підсвідоме – це суб'єктивно-емоційні програми нашої поведінки, що викликають імпульсивно-реактивні, малоусвідомлені емоційні реакції. Змістом підсвідомого є узагальнені, автоматизовані стереотипи поведінки індивіда (вміння, навички, інтуїція, звички), які набула людина в процесі своєї життєдіяльності. Важливо також, що в підсвідоме витісняються різні комплекси, що впливають на поведінку людини, почасти недосягнуті прагнення, незадоволені потреби та таке інше.

ГОЛОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПОНЯТТЯ ЗА ТЕМОЮ:

АКТИВНІСТЬ – загальна якість живої матерії вибірково взаємодіяти з оточуючим середовищем.

БІХЕВІОРИЗМ – напрямок в психології, прихильники якого вважають, що заради підвищення об'єктивності висновків при спостереженні психіки людини, треба відмовитись від її наукового аналізу, оскільки це зона суцільної суб'єктивності. Предметом же вивчення психології може бути лише доказово спостерігаємі поведінка людини та зовнішні до неї фактори, що впливають на цю поведінку.

ВИЩА НЕРВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (фізіологічна основа психіки) – нейрофізіологічні процеси, що відбуваються в корі великих півкуль головного мозку та в ближніх зонах підкорки, та які є основою психічної діяльності людини і тварин.

ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЯ – напрямок в психології, за яким вивчення психіки повинно відбуватись з боку цілісних структур (гештальтів), що є первинними по відношенню до своїх компонентів.

ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ – напрямок психології, прихильники якого вважають, що в предметом психології людини повина бути особистість як унікальна цілісна система, головною рисою якої є потяг до самоактуалізації.

ДЕТЕРМІНІЗМ – принцип в психології, який стверджує, що всі психічні явища не породжуються самі з себе, а необхідно виникають завдяки зовнішнім відносно них факторам.

ДРУГА СИГНАЛЬНА СИСТЕМА – засіб регуляції поведінки людей в оточуючому середовищі, властивості якого сприймаються мозком у вигляді сигналів, що подані у вигляді мови.

ЕКСПЕРИМЕНТ – головний метод дослідження в психології, що спирається на виявлення впливу незалежних змінних на змінні залежні.

ІНТРОСПЕКЦІЯ (самоспостереження) – спостереження людиною свого внутрішнього психологічного стану, завдяки чому формується система самосвідомості людини та її самоконтролю.

ІНСТИНКТ – генетично фіксовані складні форми поведінки живих істот, загальні для представників даного виду.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПОВЕДІНКА – поведінка вищих тварин, що побудована на відображенні в психіці не лише окремих якостей об'єктів, цілісних предметів та предметних ситуацій, а й динамічних міжпредметних відносин.

КОГНІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ – напрямок в психології, прихильники якого вважають, що головну роль в поведінці людини відіграють знання. Тому психологія, в першу чергу, повина досліджувати, як людина набуває, збережує та використовує свої знання.

НЕРВОВА СИСТЕМА – підсистема організму, що здійснює дві найважливіші функції: 1) зв'язок людини з навколишнім середовищем і 2) координацію (узгодження) діяльності всіх частин організму та управління ним.

НЕСВІДОМЕ – сукупність психічних процесів, що не презентуються у свідомості людини, але суттєво впливають на її поведінку.

ПІДСВІДОМЕ – сукупність актуально неусвідомлених психічних процесів та станів, що набуті людиною в процесі її життя, та які здатні суттєво впливати на поведінку людини та зміст її свідомості.

ПОДРАЗЛИВІСТЬ – притамана усім живим істотам здатність змінювати свій фізіологічний стан під впливом зовнішніх подразників.

ПСИХІКА - механізм, що опосередковує взаємодію живих істот та навколишнього середовища, завдяки якому ці істоти орієнтуються в середовищі та організують відносно нього свою поведінку.

ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ – найбільш суттєві та стійкі психічні особливості людини. Це поняття підкреслює сталість психічного факту, його закріпленість і повторюваність у структурі особистості. До них можна віднести особливості розуму, мислення, стійкі особливості емоційної і вольової сфери, що закріплені в темпераменті, характері, здібностях, поведінці людини.

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ – окремі форми чи види психічних явищ, що мають початок, розвиток і закінчення. При цьому поняття “процес” підкреслює динаміку психічного явища, що досліджується. Окрім того, завершення одного психічного процесу тісно пов’язане з початком нового. Психічні процеси поділяють на пізнавальні (почуття, сприймання, пам’ять, мислення, уява, мовлення) та емоційно-вольові (емоції, почуття, воля).

ПСИХІЧНІ СТАНИ характеризують статику, відносну постійність психічного явища і визначаються виявом почуттів (настрій, афект, стрес), уваги (неуважливність, зосередженність), волі (активність, апатія), мислення (допитливність) та ін.

ПСИХОЛОГІЯ – наука, що за допомогою спеціальних методів розглядає і вивчає об’єктивні, реально існуючі психічні явища і факти; виявляє особливості закономірностей побудови і розвитку психіки та функціонування її механізмів.

ПСИХОАНАЛІЗ (фрейдизм, глибина психологія) – напрямок в психології, за яким ключове значення в поведінці людини належить підсвідомим потягам та інстинктам.

РЕФЛЕКС - опосередкована нервовою системою закономірна відповідна реакція на подразник.

РЕФЛЕКСІЯ – процес самопізнання людиною своїх внутрішніх актів та станів, який виступає необхідною ознакою наявності свідомості та її розвитку.

РІВНІ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ – 1) подразливість; 2) чутливість; 3) поведінка вищих тварин (інтелектуально, зовнішнє обумовлена поведінка); 4) свідомість людини (самодетермінована поведінка).

СЕНСОРНИЙ РІВЕНЬ СВІДОМОСТІ – рівень свідомості, що безпосередньо пов’язан з діяльністю органів відчуттів.

СВІДОМІСТЬ – вища, притамана лише людині, форма психічного відображення об’єктивної дійсності, яка опосередкована суспільно-історичною діяльністю людства.

ТЕСТ – стандартизоване психологічне випробування, призначене для порівняльного виявлення міжіндивідуальної різниці за окремим психічним показником або їх системою.

ЧУТЛИВІСТЬ (сенсорна психіка) – здатність деяких живих істот реагувати на біотично значущі об’єкти не в процесі безпосереднього контакту з ними, а на відстані – за допомогою сигналів про них.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБМІРКОВУВАННЯ:

1. Чому елементарну чутливість вважають вихідною формою прояву психіки?
2. Як пов'язані розвиток форм поведінки і відображальної функції у процесі еволюції?
3. Чи слушне твердження, що у душі не має таємниць, які б не видавала поведінка?
4. В чому якісна відмінність розвитку форм поведінки вищих тварин, наприклад мавп, та мислення людини?
5. Чому звукову та іншу сигналізацію тварин не можна ототожнювати з мовою людини?
6. Чи можна закономірності психіки, що виявлені у тварин, переносити на психіку людини?
7. Як співвідносяться психіка та свідомість?
8. Як співвідносяться між собою рефлекси, інстинкти та розум?
9. Які передумови потрібні для виникнення свідомості у філогенезі та які у онтогенезі.
10. Скільки значень терміну “спостереження” використовуються в психології?
11. Чи згодні ви з твердженням, що вже у рослин можна виявити примитивні форми психічної організації?

ДРУГИЙ МІКОМОДУЛЬ: ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА СТАНИ.

Важливою стороною психіки людини є психічні процеси, що забезпечують пізнання оточуючої її дійсності. В загальному вигляді взаємодія різних психічних пізнавальних процесів викладена в наступній схемі:

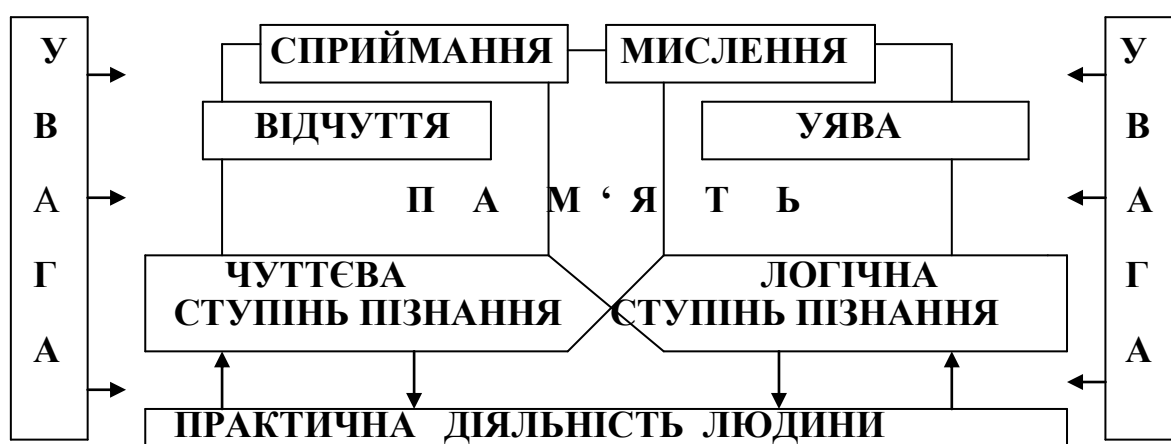

СХЕМА ПІЗНАВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЛЮДИНИ

2.1. Відчуття та сприймання.

Пізнання оточуючої людини дійсності починається з відображення цієї дійсності його органами почуття. Таке відображення зветься чуттєвим пізнанням і

складається з двох рівнів – рівня почуття та рівня сприймання.

ВІДЧУТТЯ – ЦЕ НАЙПРОСТІШИЙ ПСИХІЧНИЙ ПРОЦЕС, ЯКИЙ ПОЛЯГАЄ В ВІДОБРАЖЕННІ ОКРЕМИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРЕДМЕТІВ І ЯВИЩ МАТЕРІАЛЬНОГО СВІТУ, А ТАКОЖ ВНУТРІШНІХ СТАНІВ ОРГАНІЗМУ ПРИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОМУ ВПЛИВІ МАТЕРІАЛЬНИХ ПОДРАЗНИКІВ НА ВІДПОВІДНІ ОРГАНИ ЧУТТЯ – РЕЦЕПТОРИ

Завдяки відчуттям нам відкриваються кольори та звуки, пахощі і смаки, вага, тепло чи холод речей, з якими ми маємо справу та таке інше. Крім того, відчуття дають інформацію про зміни у власному тілі: людина відчуває порушення у функціонуванні внутрішніх органів, положення і рух свого тіла й окремих його частин.

В цілому загальне значення відчуттів полягає в наступному:

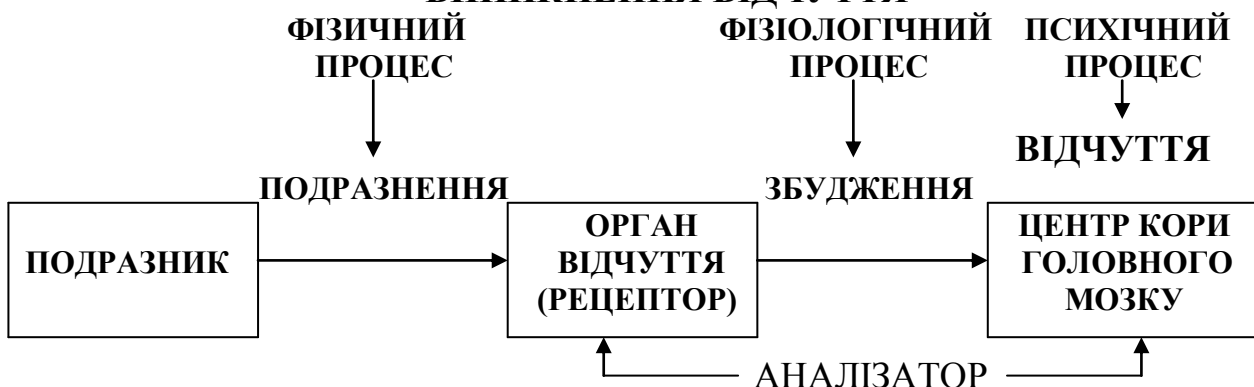
ВІДЧУТТЯ Є ПЕРВИННОЮ ФОРМОЮ ПСИХІЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ ОРГАНІЗМУ ІЗ СВІТОМ І В ЦІЙ ЯКОСТІ ВОНО Є НЕОБХІДНИМ ДЖЕРЕЛОМ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОТОЧУЮЧУ ОРГАНІЗМ ДІЙСНІСТЬ;

ВІДЧУТТЯ Є ПОЧАТКОВОЮ ФОРМОЮ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ;

ВІДЧУТТЯ, ЯКІ ІДУТЬ ВІД ВНУТРІШНІХ ОРГАНІВ, ВИЗНАЧАЮТЬ САМОПОЧУТТЯ ЛЮДИНИ, ЇЇ ЕМОЦІЙНИЙ ТОНУС.

Відчуття – це активний процес, бо в ньому відображаються не тільки зовнішні подразники, а й стан нервової системи та індивідуальні особливості людини. Анатомо-фізіологічною структурою відчуття є аналізатор (див.).

ВИНИКНЕННЯ ВІДЧУТТЯ

В організмі функціонує ціла система аналізаторів, що забезпечують формування відчуттів певної якості – зорових, слухових, температурних, м'язових тощо. Аналізатор складається з периферійної частини – рецепторів, провідникових нервових шляхів - та центральної частини в корі та підкірці головного мозку. В рецепторах відбувається перетворення енергії фізичних і хімічних подразників, що діють на організм, у нервові збудження. Провідникові шляхи складаються з нейронів, розміщених на різних рівнях нервової системи, які поєднують рецепторну периферію з мозковим центром. У центральній частині аналізатора здійснюється основна обробка нервових імпульсів, що надходять з периферії.

Зауважимо, що кожний рецептор з безлічі фізичних та хімічних факторів середовища виділяє тільки ті, які є специфічними для нього. Наприклад, око реагує на електромагнітне випромінювання, вухо сприймає механічні коливання

повітря певної амплітуди і частоти, температурні рецептори шкіри реагують на теплову енергію тощо.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВІДЧУТТІВ:

ЗАЛЕЖНО ВІД КОНТАКТУ РЕЦЕПТОРА З ПОДРАЗНИКОМ:

ДИСТАНТНІ (рецептори реагують на подразнення, які надходять від віддалених об'єктів) – **ЗОРОВІ, СЛУХОВІ, НЮХОВІ**.

КОНТАКТНІ (рецептори передають подразнення при безпосередньому контакті з об'єктами, які впливають на них) – **КІНЕСТЕТИЧНІ, ДОТИКОВІ, СМАКОВІ, ОРГАНІЧНІ**.

ЗАЛЕЖНО ВІД РОЗМІЩЕННЯ РЕЦЕПТОРА:

ІНТЕРОРЕЦЕПТИВНІ (рецептори розміщені у внутрішніх органах і тканинах тіла; відображають стан внутрішніх органів).

ПРОПРІОРЕЦЕПТИВНІ (рецептори розміщені в м'язах і суглобах; дають інформацію про рух і положення тіла в просторі).

ЕКСТЕРОРЕЦЕПТИВНІ (відображають властивості предметів і явищ зовнішнього світу; рецептори - зорові, слухові, дотикові, нюхові - розміщені на поверхні тіла).

ЗАГАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ВІДЧУТТІВ

ЯКІСТЬ. Кожний вид відчуттів має свої специфічні особливості, які відрізняють його від інших видів. Так, слухові відчуття характеризуються висотою, тембром, гучністю; зорові – кольоровим тоном, насиченістю, світлотою.

ІНТЕНСИВНІСТЬ. Визначається силою діючого подразника й функціональним станом рецептора.

ТРИВАЛІСТЬ. Тривалість дії подразників та його інтенсивність визначає тривалість відчуття. Тривалість відчуття містить у собі суб'єктивний компонент, який виявляється в тому, що відчуття виникає дещо пізніше від початку дії подразника й не зникає одразу після закінчення його дії. Інерція відчуттів має назву післядії (наприклад, завдяки цьому явищу окремі кінокадри за певної швидкості проєкції сприймаються як безперервне зображення).

ПРОСТОРОВА ЛОКАЛІЗАЦІЯ ПОДРАЗНИКІВ. Просторовий аналіз, який забезпечується дистантними рецепторами, дає нам відомості про локалізацію подразника в просторі. В деяких випадках відчуття співвідносяться з тією частиною тіла, на яку впливає подразник (смакові відчуття), а інколи вони більш розмиті (больові відчуття). Здатність до аналізу просторових характеристик подразників може змінюватись. Наприклад, гострота зору в різних людей чи однієї й тієї ж людини в різний час має велику варіативність залежно від особливостей професійної діяльності, мотивації, стану організму тощо.

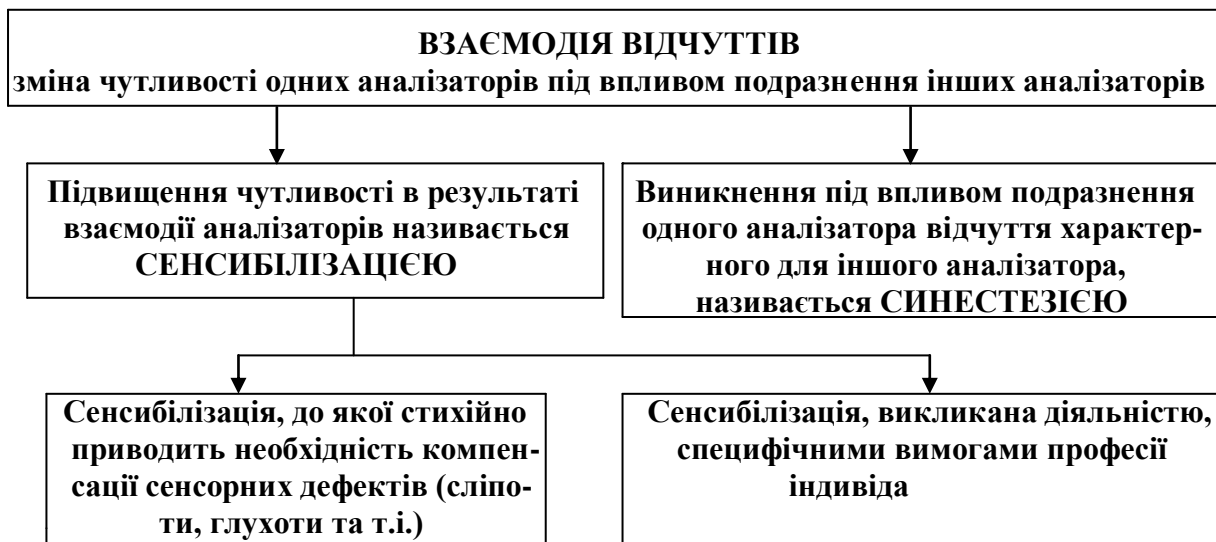
ЗАКОНОМІРНОСТІ ВІДЧУТТІВ

Основні закономірності відчуттів: **пороги чутливості, адаптація, взаємодія**. Існують такі пороги чутливості: **нижчий поріг чутливості, верхній поріг чутливості, поріг розрізнення або диференційований поріг**.

НИЖЧИЙ ПОРІГ ЧУТЛИВОСТІ. Мінімальна сила подразника, яка, діючи на аналізатор, викликає ледве помітне відчуття.

ВЕРХНІЙ АБСОЛЮТНИЙ ПОРІГ ЧУТЛИВОСТІ. Максимальна сила подразника, яку ми здатні відчувати певним аналізатором.

ПОРІГ РОЗРІЗНЯННЯ або ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПОРІГ. Таким порогом є мінімальна різниця в силі двох подразників, яка викликає ледь помітну різницю відчуттів. Цей поріг для середніх значень характеризується величиною, постійною для даного аналізатора. Так для ваги диференційний поріг дорівнює 1/30 початкової ваги, для слухових відчуттів – 1/10, для зорових – 1/100.

Отже, характер відчуття зумовлен властивостями подразників (якісними, кількісними, просторово-часовими), а також особливостями нервово-психічної організації та стану суб'єкта відображення. Але якби пізнання світу закінчувалося б відчуттям, то ми відображали би не предмети, події та явища, а якусь какофонію звуків, запахів, світлове миготіння тощо. Це б суттєво обмежувало ефе-

ктивність життєдіяльності організмів. Тому в еволюції тваринного світу й виникає такий психічний процес як сприймання, завдяки якому оточуючий організм світ постає більш диференційованим і, як наслідок, більш прогнозованим, що значно підвищує шанси тварин на виживання.

СПРИЙМАННЯ – ЦЕ ПСИХІЧНИЙ ПРОЦЕС, ЩО ПОЛЯГАЄ У ВІДОБРАЖЕННІ ПРЕДМЕТІВ І ЯВИЩ ОБ’ЄКТИВНОЇ ДІЙСНОСТІ Й ВНУТРІШНІХ СТАНІВ ОРГАНІЗМУ ПРИ БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ДІЇ ПОДРАЗНИКА НА ВІДПОВІДНІ ОРГАНИ ЧУТТЯ.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПРИЙМАННЯ ПОЛЯГАЄ В НАСТУПНОМУ:

- це джерело наших знань про оточуючу дійсність;
- це необхідна умова орієнтації в навколишньому середовищі;
- це результат складної аналітико-синтетичної роботи мозку;
- це якісно нова ступінь чуттєвого пізнання з власними особливостями;
- це психічна діяльність, яка забезпечується за допомогою пошукових дій.

ФІЗІОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ СПРИЙМАННЯ є умовно-рефлекторна діяльність внутрішньоаналізаторного і міжаналізаторного комплексу нервових зв’язків. Суттєво, що у людини результати процесу сприймання опосередковуються другою сигнальною системою, завдяки чому вона усвідомлює відображувані предмети і регулює формування перцептивних образів.

Сприймання ґрунтується на відчуттях, але не вичерпується ними. Воно має такі свої специфічні властивості, які роблять його не сумою відчуттів, а якісно новим психічним явищем. Такими особливостями сприймання вважаються **предметність, цілісність, структурність, константність та усвідомлення.**

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ	
ПРЕДМЕТНІСТЬ полягає в тому, що різні за якостями відчуття, отримувані від предмета, поєднуються і відносяться до цього предмета як до окремої речі, що має певне призначення	ЦІЛІСНІСТЬ полягає в збереженні в образі сприймаемого предмету його внутрішньої органічної організації, тобто предмет сприймається як єдине ціле
СТРУКТУРНІСТЬ полягає в тому, що цілісний предмет сприймається як більш або менш органічний для нього взаємозв’язок частин цілого	КОНСТАНТНІСТЬ полягає в відносній незалежності образу предмета від фізичних умов сприймання
СЕЛЕКТИВНІСТЬ полягає в переважному виділенні одних об’єктів порівнянно з іншими	ОСМИСЛЕНІСТЬ полягає у тому, що сприймання у людини пов’язане з мисленням і розумінням сутності предметів
АПЕРЦЕПЦІЯ	
полягає у тому, що сприймання залежить від досвіду, запасу знань і загальної спрямованості особистості	

	ВИДИ СПРИЙМАНЬ
Залежно від ведучого аналізатора	ЗОРОВІ, СЛУХОВІ, НЮХОВІ, ДОТИКОВІ, СМАКОВІ
Сприймання простору	сприймання ВЕЛИЧИНИ, ФОРМИ, ОБ'ЄМНОСТІ й ВІДДАЛЕНОСТІ предметів
Сприймання часу	відображення ДОВГОТРИВАЛОСТІ й ПОСЛІДОВНОСТІ явищ і подій
Сприймання руху	відображення НАПРЯМКУ й ШВИДКОСТІ просторового існування предметів, що допомагає орієнтуватися в оточуючому середовищі
Сприймання людини людиною	відображення ДІЙ, РУХІВ, ВЧИНКІВ, ДІЯЛЬНОСТІ людей, пізнання ІНТЕРЕСІВ, ПОЧУТТІВ, ЗВИЧОК, ПЕРЕКОНАНЬ, ХАРАКТЕРУ, ЗДІБНОСТЕЙ особистості
Залежно від мети й волевольових зусиль	ДОВІЛЬНЕ – свідомо спрямовується і регулюється. МИМОВІЛЬНЕ – незалежно від свідомого наміру
Залежно від конкретного змісту предмету	сприймання явищ ПРИРОДИ, СУСПІЛЬСТВА, ОСОБИСТОСТІ тощо

Особливості сприймання як специфічного психічного процесу можна побачити на прикладі сприймання кольору предметів. Річ у тому, що відчуття кольору – це винятково суб'єктивне явище відображення дії строго визначеної довжини електромагнітних коливань (від 380 до 760 нм). В дійсності проміні, фарби та таке інше не мають кольору: колір – це довжина хвилі і ніщо інше. Тому сприймання кольору предмету теж суб'єктивне явище. Насправді ж предмети, які мають для нас різний колір, лише по різному відбивають електромагнітні коливання. Цей приклад наштовхує на питання щодо умов за яких виникає сприймання.

Сприймання може виконувати свою функцію відображення тільки за адекватності цього відображення об'єктивній дійсності, що потребує виконання наступних умов:

- СПРИЙМАННЯ ПОВИНО БУТИ АКТИВНИМ;**
- СПРИЙМАННЯ ПОВИНО МАТИ ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК;**
- ІНФОРМАЦІЯ, ЩО СПРИЙМАЄТЬСЯ, НЕ ПОВИНА БУТИ НИЖЧЕ ВИЗНАЧЕНОГО МІНІМУМА;**
- ІНФОРМАЦІЯ, ЩО СПРИЙМАЄТЬСЯ, ПОВИНА МАТИ ЗВИЧНУ СТРУКТУРУ.**

У людській практиці й при психологічному вивченні особливостей сприймання людей склались знання про наступні **основні типи сприймання:**

СИНТЕТИЧНИЙ – у людей синтетичного типу проявляється явний нахил до узагальненого відображення явищ і вони не надають значення деталям, не люблять вдивлятися в них.

АНАЛІТИЧНИЙ – люди аналітичного типу в меншій мірі проявляють нахил до узагальненої характеристики явищ дійсності, бо їм ближче прагнення виділити й проаналізувати деталі.

АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНИЙ – люди з цим типом сприймання співвідносять аналіз окремих частин з висновками сприймання і спостереження і тому вони є найбільш прийнятними для діяльності.

ЕМОЦІЙНИЙ – для людей емоційного типу сприймання притамане не стільки виділення сутності явища і його частин, скільки прагнення насамперед висловити свої переживання, викликані цим явищем.

Психологія сприймання знайома з таким явищем як **ІЛЮЗІЯ СПРИЙМАННЯ**. Ілюзіями називаються неадекватні сприймання, які неправильно, помилково відображають предмети, що діють на аналізатори. Ілюзії викликаються різними причинами: практичним досвідом людини, особливостями аналізаторів, зміною умов сприймання, дефектами органів чуття. Відповідно до органу чуття є зорові ілюзії, слухові та тактильні. Окремою групою є ілюзії, що викликані певними афектними станами людини.

Також звертають на себе увагу удавані сприймання, тобто галюцинації. Особливостями цієї групи ілюзій є те, що вони виникають без зовнішнього подразника, але сприймаються як дійсні образи реального світу. В їх основі – порушення процесів збудження або процесів гальмування в корі півкуль головного мозку. За характером є галюцинації слухові, зорові, тактильні, нюхові та смакові.

Суттєво, що людина потребує постійного контакту з середовищем, а тому у неї постійно повинні виникати відчуття і сприймання. Якщо ж зменшити цей контакт до мінімуму і тим самим викликати так звану сенсорну депривацію, то порушується самопочуття людини, у неї з'являються галюцинації. Коли ж людині повернути контакт з середовищем, то все одно вона якийсь час не здатна орієнтуватись як у часі, так і у просторі, не може розрізнити форми предметів.

2.2. Пам'ять.

Важливою умовою існування і розвитку психіки людини є опора її на індивідуальний чуттєвий й раціональний досвід, а також на досвід суспільства, тобто на все те, що забезпечує нам такий психічний процес як пам'ять.

ПАМ'ЯТЬ – ЦЕ ПРОЦЕС ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОСВІДУ, ЩО РОБИТЬ МОЖЛИВИМ ЙОГО БАГАТОРАЗОВЕ ВИКОРИСТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Хоча ми, розглядаючи пам'ять, маємо на увазі в першу чергу пам'ять людини, але не треба забувати, що цим психічним процесом володіють усі живі істоти і є навіть свідчення про здатність запам'ятовувати інформацію рослинами. Пояснюється це тим, що в самому широкому сенсі пам'ять - це механізм фіксації інформації, що набувається, а потім використовується живим організмом. Ясна річ, що без цього процесу ні одна жива істота не зможе проіснувати навіть мить. Якщо ж мова іде про людину, то тут треба брати до уваги те, що пам'ять – це спосіб існування психіки в часі, збереження минулого, збереження

того чого нема вже в теперішньому. Саме тому пам'ять – необхідна умова єдності людської психіки, фундамент нашої психологічної ідентичності.

Пам'ять являє собою ряд складних психічних процесів, активне оволодіння якими надає людині здатність засвоювати і використовувати потрібну інформацію. Поглиблене вивчення цього явища здійснюється на різних рівнях: **БІОХІМІЧНОМУ, ФІЗІОЛОГІЧНОМУ, ПСИХОЛОГІЧНОМУ** і, навіть, **СОЦІАЛЬНОМУ**.

БІОХІМІЧНИЙ аналіз розкриває механізми пам'яті на клітинному рівні, на якому дії різних подразників викликають специфічні електрохімічні реакції. Наслідком цих реакцій ми маємо різні перегрупування білкових молекул нейронів і насамперед нуклеїнових кислот, причому дезоксирибонуклеїнова кислота (ДНК) пов'язується з генетичною, спадковою, видовою пам'яттю, а рибонуклеїнова кислота (РНК) – з онтогенетичною, індивідуальною пам'яттю. Річ у тому, що РНК дуже не постійна, може змінюватись з великою частотою й утримувати неймовірну кількість кодів інформації. Подразнення нервових клітин змінює зміст РНК в них, тобто залишає більш-менш тривалі біохімічні сліди, що надає нервовій клітині здатність резонувати на повторні дії знайомих подразників і не відповідати на інші впливи. До речі, якщо впливи подразників призводять до зворотних змін в клітинах, то ми маємо короткочасну пам'ять, а якщо утворюються нові білкові речовини – протеїни, то це вже довгочасна пам'ять.

З позицій **ФІЗІОЛОГІЧНОГО** аналізу пам'ять пов'язана з утворенням тимчасових нервових зв'язків між нейронами або їх групами. Тобто, на фізіологічному рівні пам'ять це безумовний рефлекс, якщо мова йдеться про генетичну пам'ять, або умовний, якщо маємо на увазі прижиттєву пам'ять.

В загальному плані фізіологічний механізм пам'яті виглядає наступним чином. В фундаменті пам'яті знаходяться асоціації. Асоціація - це зв'язок чогось, що треба запам'ятати з чимсь таким, що ми вже запам'ятали. З фізіологічної точки зору асоціація є тимчасовий нервовий зв'язок, коли збудження одного нейрону або групи нейронів пов'язується з вже сформованим збудженням іншого нейрону (групи нейронів).

Зазначимо, що розрізняють три типи асоціацій – асоціації по суміжності, за схожістю та за контрастом. Асоціації по суміжності пов'язує два явища, що одночасно існують в часі або в просторі. В фізіології – це одночасне або послідовне збудження різних нейронів. В наступному, коли буде збуджуватись один нейрон, то з ним або за ним буде збуджуватись і інший. Асоціація по схожості пов'язує два явища, що мають більш-менш однакові риси. Це означає, що збудження одних нейронів призводить до збудження інших нейронів, які несуть в собі сходину інформацію. Асоціація по контрасту пов'язує два протилежні явища, тобто збудження одних нейронів викликає збудження тих нейронів, що мають прямо протилежну інформацію.

На психологічному рівні найбільш евристичним є пояснення пам'яті в контексті теорії діяльності особистості. За цим підходом процеси пам'яті визначаються місцем, яке належить їм в діяльності суб'єкта, тим, що і як він запам'ятовує, зберігає, пригадує та яке значення це має для продуктивної діяль-

ності, а також з тим, як суб'єкт ставиться до запам'ятовуваного матеріалу і з чим його пов'язує у своїй діяльності. Якісні і кількісні характеристики пам'яті людини складаються в процесі діяльності і великою мірою залежать від включення запам'ятовуваного в процес виконання завдань та його ролі в досягненні мети.

Концепція діяльнісного підходу до вивчення процесів пам'яті дістала розвиток у культурно-історичній теорії походження вищих психічних функцій. Завдяки цій теорії ґрунтовного пояснення дістали уявлення про пам'ять, яка спирається на свідомо поставлену мету і використання суспільно вироблених знакових засобів. Визначено також етапи розвитку пам'яті у філогенезі та онтогенезі, з'ясовано особливості довільної й мимовільної, безпосередньої й опосередкованої пам'яті, залежності становлення вищих форм пам'яті від соціокультурних чинників та норм.

1.1. **Генетична пам'ять** – це інформація, що зберігається в генотипі організму людини або тварини, переказується та відтворюється успадковано. Біологічним механізмом запам'ятовування інформації в цьому випадку є мутації та пов'язані з ними зміни генів структур.

1.2. Онтогенетична пам'ять – це прижиттєвий досвід живого організму, це інформація, яку ми накопичуємо в процесі свого життя.

1.3. Імпринтінг – вид придбання досвіду, який займає проміжне положення між генетичною і онтогенетичною пам'яттю. Імпринтінг – це коли природжені форми поведінки вперше включаються в дію тільки під впливом якогось зовнішнього стимулу, що немовби запускає їх в дію. Суттєво, що після цього запуску вроджені дії відтворюються вже незалежно від механізму включення, тільки за обставинами як зовнішніми, так і внутрішніми.

2.1. Рухова пам'ять полягає в запам'ятовуванні та відтворенні живою істотою своїх рухів. Велике значення цього виду пам'яті пояснюється тим, що вона служить основою для розвитку різних практичних навичок, без чого існування живого організму просто неможливо. Так, наприклад, навіть такий звичний для нас процес як ходіння існує тільки тому, що спрацьовує наша пам'ять на управління відповідними м'язами. Більш того, цей вид пам'яті тісно пов'язан з словесно-логічною та образною пам'яттю. Це дає можливість, з одного боку, керувати за допомогою мови або образів нашими рухами, а, з другої, за допомогою рухів інтенсифікувати словесно-логічну або образну пам'ять (наприклад, за допомогою жестикуляції або ходіння). Така ж залежність є і між пам'яттю на рухи та емоційною пам'яттю.

2.2. Емоційна пам'ять – це запам'ятовування і відтворення своїх емоцій та почуттів. Емоції сигналізують про потреби та інтереси, відображають наше ставлення до оточуючого нас світу. Суттєво, що хоча емоційна пам'ять може виявитись сильнішою за інші, але вона не безпредметна. Емоції запам'ятовуються не самі по собі, а разом з об'єктами, що їх викликають. Це означає, що емоції виступають у ролі стимулятора в ланцюжку всього комплексу асоціацій. Важливо також те, що відтворені позитивні почуття завжди спонукають людини до діяльності. І навпаки, негативні емоції різко знижують тягу до неї.

2.3. Словесно-логічна пам'ять є специфічно людською пам'яттю, що базується на спільній діяльності двох сигнальних систем, у якій головна роль належить другій. Змістом цієї пам'яті є наші думки, поняття, судження, що відображають предмети і явища з їх загальними властивостями, істотними зв'язками та відношеннями. Оскільки думки не існують без мови, остільки й пам'ять називають не тільки логічною, але й словесною. Природно, що вона тісно пов'язана з мисленням і мовою і розвивається головним чином у процесі словесно-логічного мислення.

2.4. Образна пам'ять полягає в фіксації образів, уявлень про предмети та явища навколишнього світу, властивостей і зв'язків між ними. Вона буває зоровою, слуховою, дотиковою, нюховою, смаковою залежно від аналізаторів, з якими пов'язане їх походження. В образній пам'яті ми оперуємо образами й уявленнями різного ступення абстрагування і складності: конкретними уявленнями поодиноких предметів, уявленнями про спільні властивості предметів і явищ, схематичними образами абстрактного змісту.

3.1. **Сенсорна пам'ять** – це пам'ять, завдяки якій ми запам'ятовуємо чуттєві характеристики відображаємих різними аналізаторами предметів на час близько 0,1 – 0,5 с.

3.2. Якщо зміст сенсорної пам'яті викличе нашу увагу, то він збережеться без повторень близько 20 с. Це **пам'ять короткочасна**, що характеризується швидким запам'ятовуванням матеріалу, майже негайним його відтворенням і коротким строком зберігання. Така пам'ять часто обслуговує окремі елементи складної діяльності. Важливо, що короткочасна пам'ять має малий об'єм. Так людина може зберігати в цій пам'яті одночасно лише 7 плюс-мінус 2 одиниці інформації. Взагалі об'єм короткочасної пам'яті індивідуальний і по ньому можна прогнозувати успішність навчання. Для цього існує наступна формула: прогнозована успішність навчання дорівнює індивідуальному об'єму пам'яті що ділиться на два і до результату додається одиниця. Суттєво також те, що короткочасна пам'ять може свідомо контролюватись людиною, на відміну від сенсорної. Так, якщо повторювати зміст короткочасної пам'яті, то його можна зберігати досить довго.

3.3. **Довгочасна пам'ять** базується на довгостроковій функції пам'яті, характеризується тривалим зберіганням і наступним використанням інформації в діяльності людини. Умови тривалого зберігання інформації вимагають певного часу для переробки і консолідації матеріалу, твердого запам'ятовування, багаторазового і варіативного повторення, відтворення і використання при виконанні аналогічних завдань. Психологи визнають наявність двох типів довгочасної пам'яті: довгочасна пам'ять з свідомим доступом і довгочасна пам'ять, до якої людина не має вільного доступу. Інформація в останньому випадку актуалізується лише в разі застосування спеціальних прийомів. Для довгочасної пам'яті з свідомим доступом властиве забування всього непотрібного, а також частини потрібної інформації.

3.4. Виділяється також **оперативна пам'ять**, в разі якщо запам'ятовування, збереження і відтворення інформації здійснюється в міру потреби в досягненні мети конкретної діяльності або її окремих операцій. При функціонуванні такого виду пам'яті після виконання діяльності збережена інформація має зразу ж забутись, інакше вона може негативно вплинути на наступні операції.

Короткочасний, довгочасний і оперативний різновиди пам'яті пов'язані між собою, що зумовлюється як змістом запам'ятовуваного, так і цілями й засобами діяльності, в яку включаються процеси пам'яті. Засвоєна інформація може переходити з одного виду пам'яті в інший, більш тривалий, але при цьому необхідна додаткова її обробка: глибше усвідомлення, погодження з досвідом, порівняння, переструктурування, перекодування, переведення в словесно-логічну пам'ять. Внаслідок перетворень пам'ять набуває більш узагальненого й опосередкованого характеру, стає підготовленішою для тривалого зберігання й довільного застосування.

3.5. Має рацію думка психологів, що підтверджується і дослідями, відносно наявності **проміжної пам'яті**. Цей різновид пам'яті забезпечує збереження інформації на протязі кількох годин, коли людина не спить. Накопичена впро-

довж дня інформація за час нічного сну структурується, категоризується і вже в переробленому виді переводиться у довгострокову пам'ять. Проміжна ж пам'ять після свого очищення знов готова до прийому нової інформації.

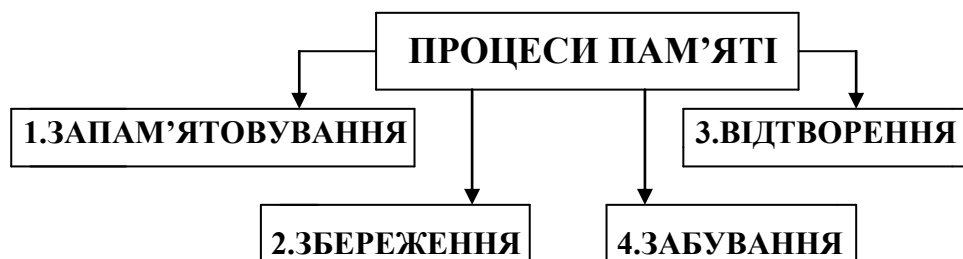
4.1. **Мимовільна пам'ять** полягає в запам'ятовуванні та відтворенні матеріалу без спеціальної мети його запам'ятати або пригадати. Збагачення пам'яті в такому разі відбувається непомітно для нас. Зауважимо, що більша частина нашого досвіду набувається саме завдяки мимовільній пам'яті. Суттєво також, що загальною і необхідною умовою мимовільного запам'ятовування будь-якої інформації є взаємодія з її носіями.

4.2. **Довільна пам'ять** – це запам'ятовування і відтворення в разі, якщо людина ставить перед собою мету запам'ятати, коли виникає потреба в навмисному заучуванні. Ефективність довільної пам'яті залежить від цілей запам'ятовування, від прийомів запам'ятовування (механічне дослівне багаторазове повторення, логічний переказ, переведення інформації в в схеми, графіки, картини тощо, мнемонічні прийоми).

Мимовільна й довільна пам'ять притамані кожній особистості і являють собою послідовні ступені розвитку пам'яті в онтогенетичному плані. Мимовільна пам'ять передує довільній і виступає необхідною умовою її виникнення. Тільки маючи певний досвід у запам'ятовуванні й формуванні пізнавальних дій, людина може плідно розвивати спеціальні мнемічні дії, продуктивну, довільну пам'ять. Однак мимовільна пам'ять і після цього не втрачає свого значення, удосконалюється у взаємодії з довільною і набуває ще більшої ефективності.

5.1. **Смислова пам'ять** пов'язана з розумінням того змісту, що запам'ятовується. Вона спирається на смислові зв'язки, які вже утворили системи словесних і образних асоціацій і становлять основу досвіду людини. Запам'ятовуваний матеріал в цьому разі логічно обробляється, узагальнюється, аналізується, порівнюється, класифікується, пов'язується з досвідом і тому без зусиль включається в наявні системи зв'язків, довше зберігається і легше відтворюється.

5.2. **Механічна пам'ять** діє у тих випадках, коли не маємо розуміння матеріалу, а те що навмисно чи ненавмисно запам'ятовується, не до кінця усвідомлюється. Інформація, що запам'ятовується, не має певного місця в індивідуальному досвіді, і її доводиться туди втискати силоміць, або вона викликає великий пізнавальний інтерес своєю оригінальністю.

Пам'ять являє собою складний і єдиний безперервний процес. Тому й розглядати окремі її якості треба в єдності, і не тільки в зовнішніх зв'язках і взаєм-

ній зумовленості, а й у більш тісних відносинах взаємного проникнення і закономірних переходах одного процесу в інший. Але особливістю пам'яті є також і те, що її складові виступають водночас і як автономні процеси, тобто в більшості випадків кожний з окремих процесів може здійснюватись самостійно. При цьому інші процеси можуть бути значно відстроченими у часі або й не відбутись зовсім. Тому й аналізуючи окремі процеси пам'яті треба абстрагуватись від інших, визначаючи кожний з них за домінуючими ознаками.

1. **ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ** – це закріплення образів сприймання, уявлень, дій, переживань і зв'язків між ними через контакти нових даних з набутих раніше досвідом. Матеріальною основою цього процесу є здатність мозку утворювати тимчасові нервові зв'язки. Запам'ятовування може бути **короткочасним, довгочасним і оперативним**. Воно також може бути **довільним або мимовільним, смисловим (логічним) або механічним**.

УМОВИ ДОВІЛЬНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ: 1) чітка постановка мети; 2) наявність мотивів, що спонукають запам'ятовування; 3) розуміння інформації, що треба запам'ятати; 4) використання логічних прийомів запам'ятовування (складання плану, порівняння, класифікація, систематизація); 5) повторення; 6) використання інформації, що треба запам'ятати в практичній діяльності.

УМОВИ МИМОВІЛЬНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ: 1) якість дієвого ставлення до матеріалу; 2) ступінь включення матеріалу у зміст основної мети діяльності; 3) рівень зацікавленості і емоційного відношення.

2. **ЗБЕРЕЖЕННЯ** – це процес утримання в пам'яті інформації, що була одержана у ході набування досвіду. Великою мірою він залежить від якості та глибини запам'ятовування, використання матеріалу пам'яті в своїй діяльності. Про збереження можна судити тільки на основі спостереження за іншими мнемічними процесами: відтворенням та впізнаванням.

Збереження може бути **АКТИВНИМ і ПАСИВНИМ**. При активному збереженні утриманий матеріал піддається внутрішній перебудові. При пасивному збереженні утриманий матеріал не має активних перетворень.

3. **ВІДТВОРЕННЯ** – процес відновлення збереженого матеріалу пам'яті для використання в діяльності і спілкуванні. Матеріальною основою відтворення є пожвавлення або повторне збудження раніше утворених у мозку нервових зв'язків.

Розрізняють два види відтворення: **ВПІЗНАННЯ і ЗГАДУВАННЯ**. **Впізнання** – це відтворення якого-небудь об'єкта в умовах повторного його сприйняття. **Згадування** – це відтворення попереднього досвіду відповідно до змісту й завдань діяльності. Як різновид згадування існує також **пригадування**, тобто згадування, що вимагає від людини активних розумових зусиль, зв'язаних з переборенням певних труднощів. Згадування також може бути мимовільним або довільним.

Як один з різновидів відтворення є **СПОГАДИ** – локалізовані в часі й просторі згадування людини про своє минуле життя, переважно в яскравій образно-логічній формі, з усіма обставинами.

Важливою характеристикою відтворення є його правильність. Ця риса пам'яті залежить від таких своїх чинників як об'єм інформації та її точність, мобілі-

заційна готовність людини до відтворення та її впевненість у правильності відтворення.

4. ЗАБУВАННЯ – процес, протилежний збереженню, і виявляється він у тому, що актуалізація забутих образів чи думок утруднюється або стає взагалі неможливою. Цей процес ґрунтується на явищі гальмування умовно-рефлекторних зв'язків під впливом різних чинників і згасання слідів, що утворилися раніш.

Темп забування – це крива, за якою в першу годину ми забуваємо близько 40% інформації, яку запам'ятали, за наступні 8 годин ще майже 40%, а далі забування різко уповільнюється, хоча кількість збереженої інформації все ж продовжує зменшуватись десь до 3%. Але таку залежність ми маємо лише в загальному вигляді. В дійсності ж цей темп залежить від об'єму запам'ятовуваного матеріалу, його змісту, міри усвідомленості та ступені значимості матеріалу, включення його в діяльність суб'єкта.

Хоча процеси пам'яті мають свої загальні характеристики, але у кожній людини проявляються вони з індивідуальними відмінностями, які можна побачити в різній швидкості запам'ятовування, в міцності збереження, в легкості відтворення. В цілому індивідуальні відмінності пам'яті можуть бути двох видів: 1) пам'ять, що відрізняється перевагою тієї чи іншої модальності – зорової, слухової, рухової; 2) пам'ять, що відрізняється за рівнем організації.

Люди також відрізняються за типами пам'яті:

1) люди з наочно-образним типом, які добре запам'ятовують наочні образи, колір предметів, звуки, обличчя тощо;

2) люди з словесно-логічним типом пам'яті, які добре запам'ятовують словесний, нерідко абстрактний матеріал: поняття, формули тощо;

3) люди з емоційним типом пам'яті, які добре запам'ятовують пережиті їми почуття.

2.3. Мислення.

МИСЛЕННЯ - ЦЕ ВИЩА ФОРМА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ, ЯКА ДОЗВОЛЯЄ ВІДОБРАЖАТИ ОТОЧУЮЧУ НАС ДІЙСНІСТЬ УЗАГАЛЬНЕНО, ОПОСЕРЕДКОВАНО, ЗАВДЯКИ ТОМУ, ЩО ВОНО ВСТАНОВЛЮЄ ЗВ'ЯЗКИ Й ВІДНОШЕННЯ МІЖ ПРЕДМЕТАМИ ТА ЯВИЩАМИ

УЗАГАЛЬНЕНІСТЬ виникає завдяки тому, що мислення носить знаковий характер, тобто носить мовну форму.

ОПОСЕРЕДКОВАНІСТЬ дозволяє пізнати те, що безпосередньо при сприйманні неможливо побачити.

Якщо відчуття і сприймання відображають або окремі сторони явищ, або ці явища, але в чуттєвій формі, то мислення **ВСТАНОВЛЮЄ ЗВ'ЯЗКИ** і **ВІДНОШЕННЯ** між явищами та усередині їх.

ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МИСЛЕННЯ:

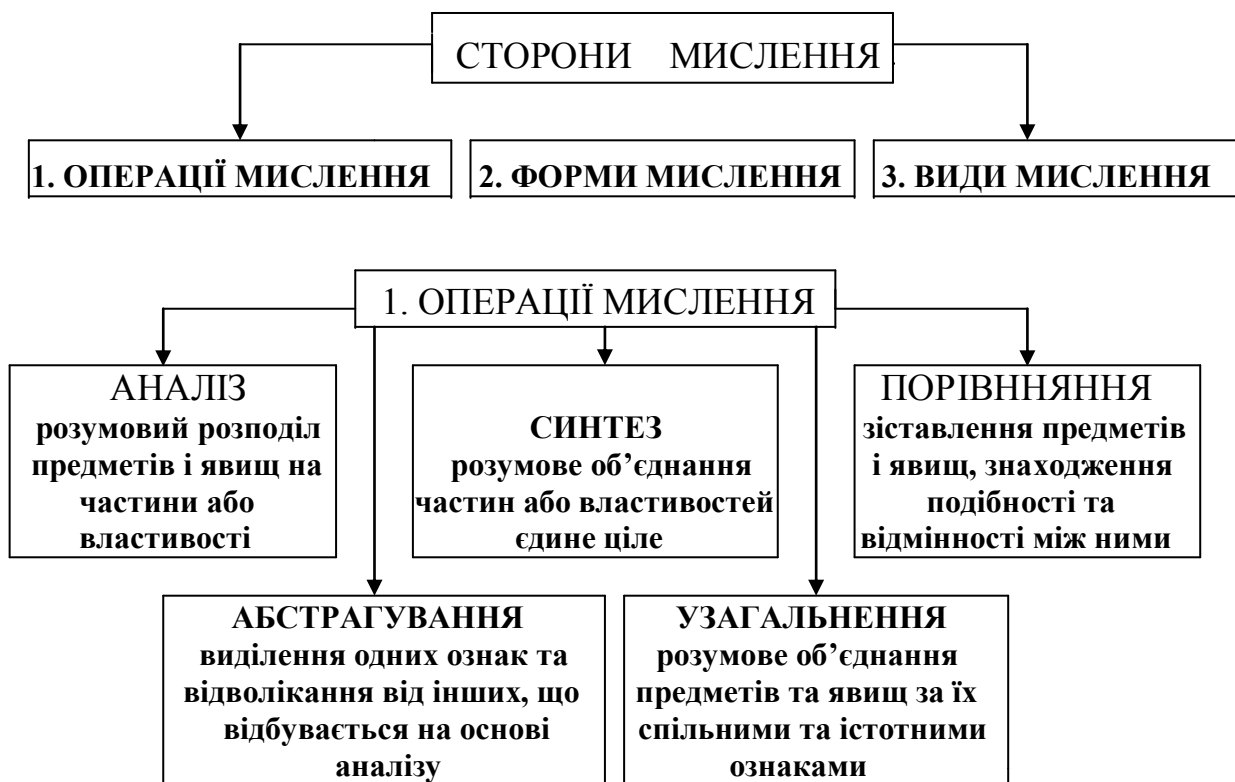
- мислення є вищим пізнавальним процесом;
- мислення є активною формою творчого відображення й перебудови лю-

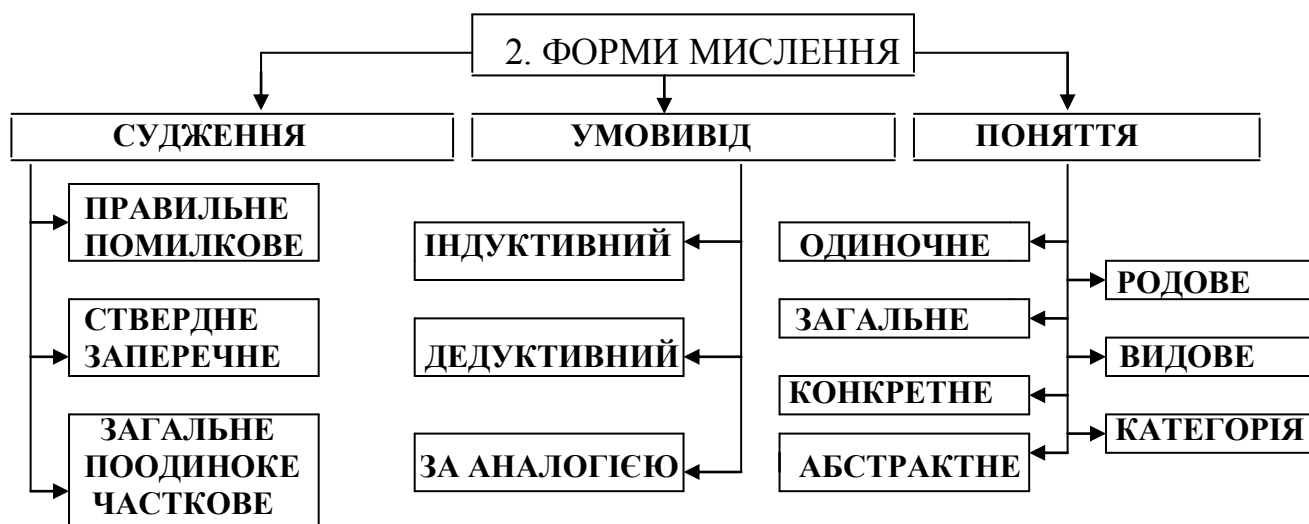
диною дійсності;

- мислення породжує такий результат, якого ні в самій дійсності, ні у суб'єкта на даний момент часу не існує;
- мислення завжди пов'язане з наявністю проблемної ситуації, задачі;
- на відміну від сприймання, мислення виходить за межі чуттєво даного, завдяки чому майже необмежено розширює круг пізнання;
- мислення на основі сенсорної інформації робить певні теоретичні і практичні висновки;
- мислення нерозривно присутнє у всіх пізнавальних процесах;
- мислення – це рух ідей, що розкривають сутність речей;
- підсумком мислення є не образ, а певна думка, ідея;
- специфічним результатом мислення виступають судження і поняття;
- мислення – це особлива теоретична і практична діяльність, яка передбачає систему включених у неї дій і операцій орієнтовно-дослідницького, перетворюваного та пізнавального характеру.

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ МИСЛЕННЯ:

- мислення – це процес, який формується в суспільних умовах життя;
- на перших стадіях свого формування мислення проявляється насамперед як зовнішня розгорнута предметна діяльність;
- в процесі свого формування мислення із зовнішньої розгорнутої предметної діяльності переходить у згорнуті форми й набуває характеру внутрішніх розумових дій.

СУДЖЕННЯ – форма мислення, в якій стверджується або заперечується наявність якихось зв'язків між предметами та явищами дійсності або їх властивостями й ознаками. Судження бувають: **ПООДИНОКІ** - ствердження або заперечення відносно тільки одного предмета; **ЗАГАЛЬНІ** – ствердження або заперечення відноситься до всіх предметів даної групи; **ЧАСТКОВІ** – ствердження або заперечення відноситься вже не до всіх, а лише до деяких предметів. **ПРОСТІ** – складаються з одного судження; **СКЛАДНІ** – складаються з кількох простих суджень; **СТВЕРДНІ** – стверджується наявність певних ознак і відношень у предмета або явища; **ЗАПЕРЕЧНІ** – заперечується наявність певних ознак і відношень у предмета або явища; **ІСТИННІ** – адекватно відображають зв'язки й відношення, що існують в об'єктивній дійсності; **ПОМИЛКОВІ** – неадекватно відображають зв'язки й відношення, що існують в об'єктивній дійсності.

УМОВИВІД – форма мислення, при якій на основі деяких суджень робиться певний висновок у вигляді нового судження. Умовиводи бувають: **ІНДУКТИВНІ** – умовиводи, в яких ми йдемо від фактів до узагальнень, від менш загальних до все більш і більш загальних суджень; **ДЕДУКТИВНІ** - умовиводи, в яких ми йдемо від загальних суджень до суджень часткових і поодиноких; **ЗА АНАЛОГІЄЮ** – умовиводи, що ґрунтуються на схожості деяких ознак певних та інших об'єктів.

ПОНЯТТЯ – форма мислення у вигляді слова або групи слів, яка відображає суттєві властивості, зв'язки й відношення предметів і явищ. Поняття бувають: **ОДИНИЧНІ** – відображають істотні властивості одиничних об'єктів; **ЗАГАЛЬНІ** – відображають істотні властивості класів предметів. **КОНКРЕТНІ** – відображають певні предмети, явища чи їх класи з істотними ознаками, зв'язками й відношеннями; **АБСТРАКТНІ** – відображають ті чи інші властивості об'єктів, відокремлено від самих об'єктів. **РОДОВІ** – характеризуються більшим

обсягом відображуваних в них множині об'єктів; **ВИДОВІ** – характеризуються меншим за обсягом по відношенню до родових роняць; **КАТЕГОРІЇ** – мають найширший обсяг і відображають найзагальніші властивості, зв'язки і відношення.

3. ВИДИ МИСЛЕННЯ

ЗА ПСИХІЧНИМ ЗМІСТОМ	ЗА ЗМІСТОМ ЗАДАЧ	ЗА СТУПЕНЕМ НОВИЗНИ	ЗА СТУПЕНЕМ РОЗГОРНУТОСТІ
НАОЧНО-ДІЙОВЕ мислення, що відбувається в ситуації сприймання конкретних об'єктів і діяння з ними	ТЕОРЕТИЧНЕ мислення, що спрямоване на відкриття законів, властивостей об'єктів	РЕПРОДУКТИВНЕ мислення, що відбувається за відомим алгоритмом	ІНТУИТИВНЕ мало усвідомлене, з відсутністю чітко виражених етапів, швидке мислення
НАОЧНО-ОБРАЗНЕ мислення, в змісті якого переважають образи, більш чи менш узагальнені уявлення про його об'єкти	ПРАКТИЧНЕ мислення, що безпосередньо здійснюється у процесі вирішення практичних задач	ТВОРЧЕ мислення, в процесі якого відбувається пошук невідомого алгоритму вирішення задач	ДИСКУРСИВНЕ чітко усвідомлене, при наявності плану, відносно повільне мислення
АБСТРАКТНО-ЛОГІЧНЕ мислення за допомогою понять та логічних операцій	ЗА СФЕРОЮ ВЖИТКУ		
	ПОБУТОВЕ мислення, за допомогою якого вирішуються побутові проблеми	ХУДОЖНЄ мислення, що використовується в художній творчості	НАУКОВЕ мислення, що використовується в науковій діяльності

Мислення завжди виникає тоді, коли з'являються проблеми, що мають бути вирішеними. Тобто, мислення - це пошук рішення відносно якогось питання. Існує два засоби пошуку такого рішення – конвергенція та дивергенція. Звідси і мислення може бути конвергентним або дивергентним.

КОНВЕРГЕНТНЕ МИСЛЕННЯ – це мислення, за яким всі розумові зусилля концентруються на пошуку єдино правильного рішення, для чого використовуються переважно наявні знання та логічні судження.

ДИВЕРГЕНТНЕ МИСЛЕННЯ – це мислення людей, яким властивий пошук максимальної кількості варіантів вирішення проблеми

Дивергентне мислення зазвичай притамане творчим особистостям, схильним утворювати нові комбінації із тих елементів, які інші використовують лише звичним чином. Показово, що особливостями такого мислення є: **ПЛАСТИЧНІСТЬ** – коли пропонується не одно, а декілька варіантів вирішення проблеми; **РУХЛИВІСТЬ** – легкість, з якою людина переходить від одного боку проблеми до іншого; **ОРИГІНАЛЬНІСТЬ** – нестандартність рішення.

АНОМАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ

Суттєво, що мислення може бути не тільки нормальним, але й аномальним, тобто мислення з більш або менш грубими порушеннями відносно процесу пошуку істини. Існують такі види аномального мислення:

- мислення архаїчне, що оперує застарілими поняттями та уявленнями;
- мислення інертне, стереотипне, для якого властива недостатня рухли-

вість у пошуку нового, нездатність вийти за коло звичних уявлень;

- мислення в'язке, схильне до надмірної деталізації і яке нездатне відрізняти головне від другорядного;
- мислення примітивне, що оперує конкретними судженнями, бідне на логічні узагальнення;
- мислення резонерське, для якого властива схильність до багатослівних бесплідних міркувань, що базуються на формальних та поверхніх аналогіях;
- мислення конфабульоване, схильне до надмірних вигадок, які використовуються для вирішення проблем.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МИСЛЕННЯ

Мислення різних людей має свої індивідуальні особливості, які залежать від:

- співвідношення в ньому чуттєвого і мислительного, образу та слова, що дає нам абстрактне або образне мислення;
- співвідношення аналізу і синтезу в мислительному процесі, що породжує аналітичний або синтетичний розум;
- типологічних особливостей нервової системи, які характеризуються силою, врівноваженістю, рухливістю процесів збудження і гальмування;
- на індивідуальні особливості мислення накладає свій відбиток також особливості навчання, виховання та професійна спрямованість.

В цілому індивідуальні особливості мислення знаходять своє відображення в наступних його властивостях: **ШВИДКІСТЬ МИСЛЕННЯ**, що характеризується часом, протягом якого людина справляється з інтелектуальним завданням; **САМОСТІЙНІСТЬ МИСЛЕННЯ** як відносна незалежність власної думки від розповсюджених уявлень; **КРИТИЧНІСТЬ МИСЛЕННЯ**, тобто максимально об'єктивна оцінка себе та інших; **ГЛИБИНА ДУМКИ** як здатність аналізувати, порівнювати, знаходити суттєві зв'язки; **ГНУЧКІСТЬ ДУМКИ**, що відображається в умінні знаходити різні шляхи вирішення проблеми; **ДОПИТЛИВІСТЬ ДУМКИ** як потреба завжди шукати найкраще рішення; **ПОСЛІДОВНІСТЬ МИСЛЕННЯ**, що знаходить своє відображення у вмінні проводити одну й ту ж ідею через весь процес міркування.

МИСЛЕННЯ ТА МОВА І МОВЛЕННЯ.

Велике значення в психічній активності людини відіграє мовлення, що пояснюється поліфункціональністю останнього. Так мовлення є і засобом спілкування, і носієм свідомості та пам'яті, а також засобом мислення та регулювання як своєї поведінки, так і поведінки інших людей. Відповідно множині своїх функцій мовлення є поліморфною діяльністю, тобто маємо мовлення зовнішнє та внутрішнє, діалогічне і монологічне, письмове та усне і т.п. Зауважимо, що хоча всі ці форми й тісно пов'язані між собою, але призначення їх різне. Так зовнішнє мовлення свою головну роль відіграє як засіб спілкування, а внутрішнє – як засіб мислення. Письмове мовлення – це основа фіксації інформації, її збереження, а усна використовується як засіб безпосереднього спілкування.

Необхідно розрізняти мовлення та мову.

МОВА – ЦЕ СИСТЕМА УМОВНИХ СИМВОЛІВ (ЗНАКІВ), ЩО МАЮТЬ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПЕВНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА СЕНС.

МОВЛЕННЯ – ЦЕ СУКУПНІСТЬ ВИМОВЛЯЄМИХ АБО СПРИЙМАЄМИХ ЗВУКІВ, ЩО МАЮТЬ ТІ Ж САМІ ЗНАЧЕННЯ ТА ТОЙ САМИЙ СЕНС, ЩО Й ВІДПОВІДНА СИСТЕМА СИМВОЛІВ (ЗНАКІВ).

Хоча мова у різних людей має свої індивідуальні відмінності, в першу чергу, за рахунок тих сенсів, які кожна людина приписує знакам (словам), все ж головне є те, що мова єдина для усіх людей, котрі користуються єю, тобто вона надіндивідуальне явище. Мовлення ж завжди є носієм індивідуальної своєрідності людини, тобто, якщо в мові відображена психологія цілого народу, то в мовленні відображається психологія окремої людини або групи людей.

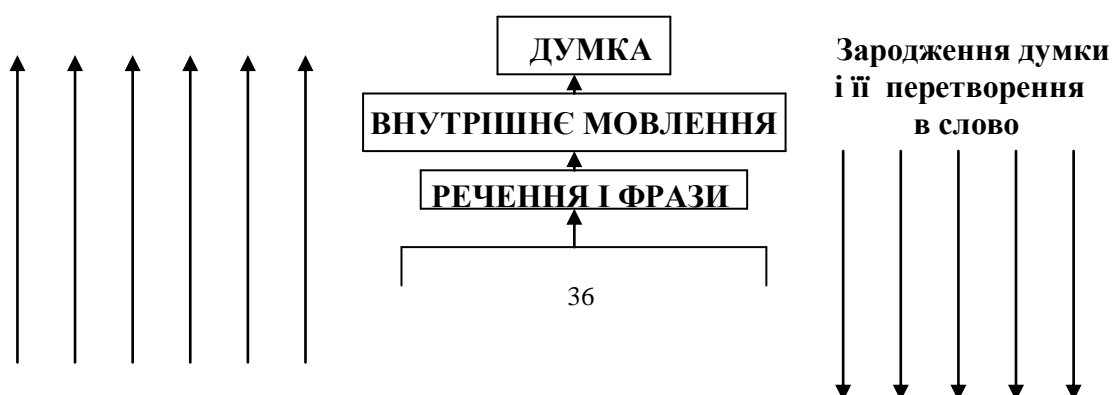
Як у мові, так і у мовленні чільне місце займає **ЗНАЧЕННЯ СЛОВА** - узагальнене відображення дійсності, яка існує зовні і незалежно від індивідуальної свідомості. Відбувається це за допомогою **ПОНЯТТЯ**, тобто слова, що відноситься не до одного предмету або явища, а до цілого їх класу. Важливо, що поняття фіксує не другорядні ознаки, а суттєві якості та властивості, притамані відображаємим в ньому предметам, явищам. Пояснюється це тим, що в понятті ми маємо загальнолюдський досвід, якому в значно меншій мірі ніж окремій людині властиво помилятися відносно головного та другорядного. Слова-поняття дозволяють нам узагальнювати та поглиблювати свої знання, виходячи при цьому за межі чуттєвого відображення світу. Можливе це завдяки тому, що поняття збагачуються за рахунок свого об'єму та змісту. Тому нове знання може входити в старі поняття і відображатись за допомогою вже відомих слів.

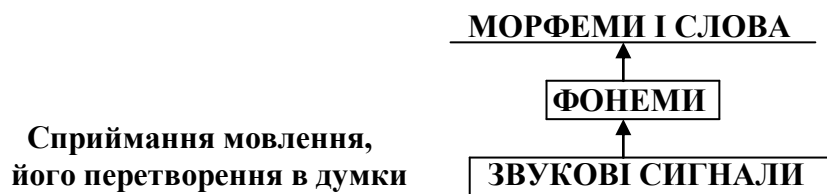
Якщо ж звернути увагу на сенс поняття-слова, а не на його значення, то тут ми маємо іншу картину. Сенс слів – це індивідуальний досвід людини відносно значення слова. Тому різні люди завжди розуміють одні й ті ж слова дещо інакше, а інколи й вельми по-різному. А оскільки психологія людини є її досвід, остільки в мовленні завжди відображається психологічна особливість носія мови.

Головною функцією мовлення є те, що воно виступає інструментом мислення. Це можна побачити навіть по дії голосового апарату людини. Так, коли вона вирішує складні питання, у неї реєструється підвищена активність мовнорухового апарату. Якщо ж якимсь чином заблокувати цю активність, то наслідком цього є зниження ефективності мислення. Не випадково молодші школяри, коли вирішують задачі, роблять це вголос. Але ж залежність мислення від мовлення не можна трактувати як їх тотожність. В онтогенезі мислення має власні, незалежні від мовлення витoki і тільки з часом вони зливаються, хоча ніколи і не співпадають повністю.

Таким чином, ми мислимо за допомогою мови, використовуючи слова-поняття, і за допомогою мовлення, промовляючи ці слова.

ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ І МИСЛЕННЯ

ФІЗІОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ МОВЛЕННЯ:

1) Мовна діяльність пов'язана з роботою великих півкуль головного мозку. При цьому ліва півкуля є ведучою в мовній діяльності, права впливає на модуляцію голосу, тембру і т.д.;

2) Мовна аферентація йде по трьох каналах – руховому, слуховому, зоровому;

3) Мовні звуки виникають при подачі повітря з легень: у вібратори (головові зв'язки гортані) і у щілині й отвори, які утворюються в роті при артикуляції язика і губ;

4) Мовні зони представлені декількома аналізаторами, які тісно пов'язані між собою;

5) Мовлення носить рефлекторний характер. Його мозкову структуру складають як другосигнальні зв'язки так і зв'язки першосигнальні.

В великих півкулях головного мозку виділяють декілька центрів, що визначають різні боки мовлення. Так, наприклад, у скроневій звивині лівої півкулі знаходиться центр Верніке, який пов'язан з розумінням змісту мовлення. На процес читання впливає зоровий центр, який розміщен в потиличній долі лівої півкулі. Центр письмового мовлення знаходиться в середній лобовій звивині лівої півкулі. З гучністю вимовляння пов'язана зона, що розміщена у верхній лобовій звивині лівої півкулі.

Локальні пошкодження кори лівої півкулі головного мозку (у правшій) викликає **АФАЗІЇ** – порушення мовлення як системного розладу різних видів мовної діяльності. До найбільш поширених афазій відносяться: **ДИНАМІЧНА АФАЗІЯ**, що виникає при ураженні середніх і задньо-лобових відділів кори і за якої порушена здатність планування мовлення, що призводить до порушення зв'язності усного та письмового мовлення, труднощам актуалізації слів, які означають дії; **ЕФЕРЕНТНА МОТОРНА АФАЗІЯ**, яка виникає при ураженні нижчих відділів премоторної кори лівої півкулі, що призводить до порушення здатності переключення з одного слова до другого; **АФЕРЕНТНА МОТОРНА АФАЗІЯ**, що виникає при ураженнях нижчих відділів постцентральної кори, за якої порушується здатність вимови слів, заміни одних звуків іншими; **СЕМАНТИЧНА АФАЗІЯ**, що виникає при ураженні тім'яно-скроне-потиличної зони кори і за якої порушується розуміння деяких логіко-граматичних конструкцій і здатність лічити; **СЕНСОРНА АФАЗІЯ**, яка виникає при ураженні задньої третини скроневої звивини лівої півкулі, що порушує фонематичний слух і людина вже не здатна розуміти усне мовлення; **АКУСТИКОМНЕСТИЧНА АФАЗІЯ** виникає при ураженні середніх відділів лівої скроневої зони, що призводить до порушення слухомовної пам'яті, тому людині стає важко підшукувати слова і

вона погано розуміє швидке мовлення; **ОПТИКОМНЕСТИЧНА АФАЗІЯ** виникає при ураженні задньонижніх відділів скроневої зони лівої півкулі, що приводить до порушень зорової пам'яті, слабкості зорових образів слів та труднощів при називанні предметів і їх зображень.

Підсумовуючи інформацію щодо мислення як психічного пізнавального процесу, можна вивести такі його головні **ЗАКОНОМІРНОСТІ**:

- мислення виникає у зв'язку з вирішенням якихось проблем;
- базовим механізмом мислення є синтез через аналіз;
- мислення існує через мову і в мовленні;
- усяка думка обгрунтована іншими думками, істинність яких вже доведена;
- мислення селективне;
- мислення має змогу випереджати розвиток подій;
- мислення рефлексивне.

2.4. Уява.

УЯВА – ПСИХІЧНИЙ ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ ПРЕДМЕТІВ, СИТУАЦІЙ, ОБСТАВИН ШЛЯХОМ УСТАНОВЛЕННЯ НОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ВІДОМИМИ ОБРАЗАМИ ТА ЗНАННЯМИ

Уява суто людське надбанна, яке надає нам можливість виходити за межі реального світу, подумки переміщуючи образи речей та подій в часі та просторі, змінюючи зв'язки між цими образами. Принциповим тут є те, що уява пов'язана з образами (уявленнями), хоча її продукт може оформлюватись знаково – у вигляді, наприклад, опису, тексту та т.і. Вчені вважають, що уява виникла як відповідь на потребу передбачати результат своєї праці і, крім того, пояснити незрозумілі події та явища природи.

Уява як особливий психічний пізнавальний процес знаходиться дещо осторонь від інших пізнавальних процесів, а разом з тим займає проміжне місце між сприйманням, мисленням та пам'яттю:

так з боку сприймання уява завжди пов'язана з чуттєвими образами, поперше, відштовхуючись від них, а, по-друге, впливаючи на їх створення;

оскільки специфіка уяви полягає в переосмисленні попереднього досвіду, оскільки вона нерозривно пов'язана з пам'яттю;

уява – це завжди абстрагування як результат операцій аналізу і синтезу, що підкреслює її зв'язок з мисленням.

ФУНКЦІЇ УЯВИ

- функція пізнання дійсності;
- функція регулювання емоційних станів;
- функція довільної регуляції пізнавальних процесів;
- функція формування внутрішнього плану майбутньої діяльності.

ВИДИ УЯВИ

ЗАЛЕЖНО ВІД МЕТИ:

- **мимовільна уява**, якщо створення нових образів не скеровується спеціа-

льною метою уявити ті чи інші предмети, явища, події;

- **довільна уява**, якщо створення нових образів скеровується спеціальною метою їх створення.

ЗАЛЕЖНО ВІД ХАРАКТЕРУ:

- **репродуктивна уява**, якщо створення нових образів здійснюється за знайомим алгоритмом;

- **творча уява**, якщо створення нових образів здійснюється з використанням нових, нестандартних, нетипових підходів.

ЗАЛЕЖНО ВІД ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ: - **художня уява**; - **наукова уява**; - **технічна уява** та т.ін.

Окремим видом уяви є **мрія**, як створення образів бажаного майбутнього. Від мрії, як уявлення що прямо або опосередковано впливає на активність людини, треба відрізнити **марення**, яке, навпаки, понурюючи людини в світ приємних вигадок, відволікає її від дійсності.

СПОСОБИ СТВОРЕННЯ УЯВИ

ДОПОВНЕННЯ – новий образ одного якогось об’єкту виникає на основі старого образу цього ж об’єкту до якого приєднуються елементи, взяті з образів інших об’єктів;

АГЛЮТИНАЦІЯ (склеювання) - новий образ створюється шляхом сполучення елементів взятих з різних уявлень;

ГІПЕРБОЛІЗАЦІЯ (перебільшення) – створення нових образів шляхом більш або менш пропорційного збільшення або зменшення якихось рис старих образів;

АКЦЕНТУВАННЯ – створення нових образів за рахунок непропорційного збільшення якихось рис старого образу;

СХЕМАТИЗАЦІЯ – формування групи образів в яких відмінності згладжуються, а риси схожості виступають на перший план;

ТИПІЗАЦІЯ – створення нових образів за рахунок виділення суттєвого, що повторюється в однорідних фактах.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВИ ЛЮДИНИ виявляються в: **змістовності; широті; силі; яскравості; швидкості; дієвості; реалістичності; перевазі тих чи інших видів уявлень.**

ФАКТОРИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ РОЗВИТОК УЯВИ: загальний розвиток; допитливість; творчі можливості; інтереси; переконання; життєві позиції; почуття.

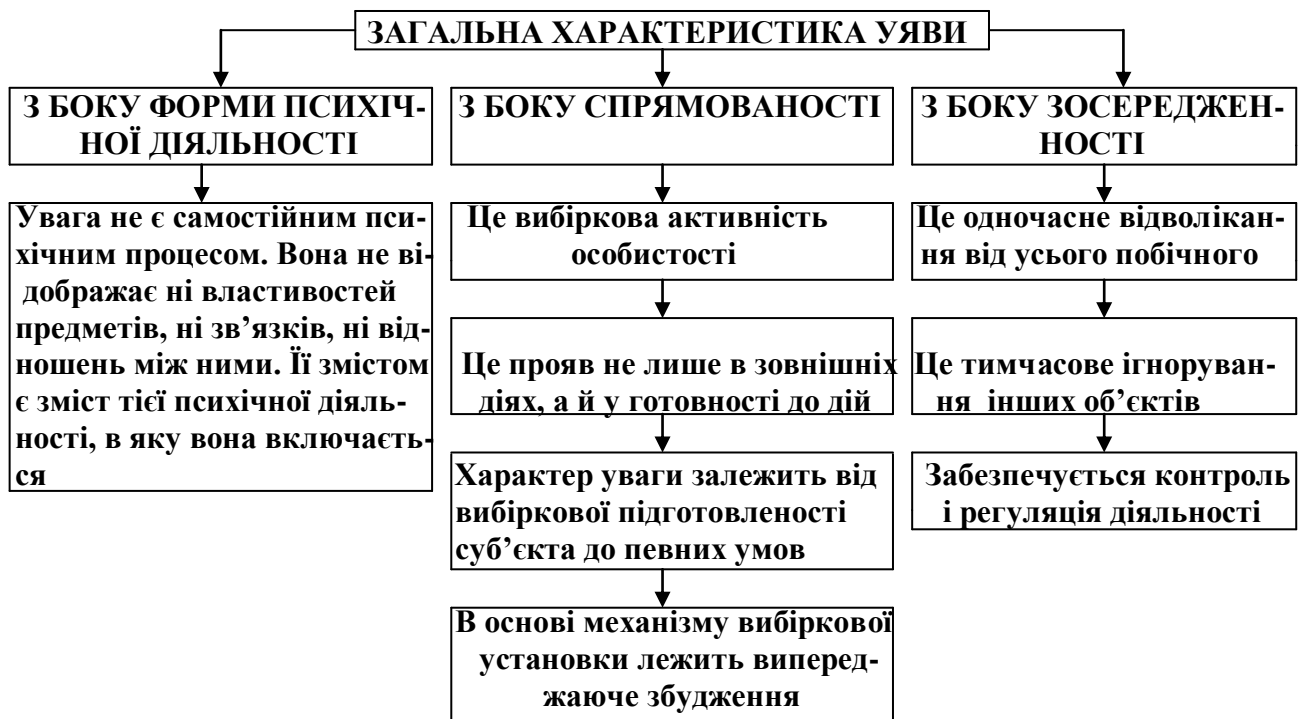
Уява – є однією з провідних характеристик творчої особистості. **Творчість** – це передусім процес створення нового продукту завдяки і сприйманню, і пам’яті, і мисленню, і звичайно уяві. В цьому переліку головне місце належить саме уяві, її глибині і яскравості. Розрізняють наступні рівні творчості:

- рівень, коли новизна продукту творчості відносна, має значення тільки для людини, що створила цей продукт;

- рівень, коли новизна продукту творчості має значення для відносно невеликого кола людей;
- рівень, коли новизна продукту творчості має значення для досить великої кількості людей – певного народу, певної країни світу та т.і.;
- рівень, коли принципова новизна продукту творчості має значення для всіх людей світу.

2.5. Увага.

УВАГА Є ФОРМОЮ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ, ЯКА ПОЛЯГАЄ В ЇЇ СПРЯМОВАНІСТІ І ЗОСЕРЕДЖЕНОСТІ НА ПЕВНИХ ОБ'ЄКТАХ

Фізіологічною основою уваги є наявність стійкого домінуючого осередку оптимального збудження в мозку – в корі великих півкуль та в стовбурній частині головного мозку – що негативно індукує активність суміжних ділянок.

Залежно від активності людини та співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов виникнення увагу поділяють на **МИМОВІЛЬНУ**, **ДОВІЛЬНУ** і **ПІСЛЯДОВІЛЬНУ**.

МИМОВІЛЬНА УВАГА – це зосередження свідомості людини на об'єкті внаслідок його особливостей як подразника. Особливості подразників, завдяки яким привертається увага людини, це велика сила, інтенсивність, контраст, новизна, посилення або послаблення подразника, просторові зміни руху, раптова поява об'єкта.

ДОВІЛЬНА УВАГА – це увага, що свідомо спрямовується і регулюється особистістю. Така увага виникає тоді, коли людина ставить перед собою цілі, що спрямовані не на задоволення безпосередніх потреб, а відносяться до потреб віддалених. Тому довільна увага пов'язана з силою волі та здатністю долати потяги, що породжуються безпосередніми потребами.

ПІСЛЯДОВІЛЬНА УВАГА – це увага, яка виникає за наступною схемою. Спочатку людина включає довільну увагу, оскільки об’єкт діяльності не викликає у неї безпосереднього інтересу. Але потім, коли особистість втягується в процес виконання діяльності, вид уваги змінюється з довільної на мимовільну. Така увага і розглядається як післядовільна.

ФОРМИ УВАГИ	
ЗОВНІШНЯ	ВНУТРІШНЯ
Регулює фізичну діяльність людини; має місце і в тваринному світі, в якому вона забезпечує дослідницьке ставлення до навколишньої дійсності: її формування можливе лише при наявності розвинених перцептивних дій	Пов’язана з усвідомленням особистістю своєї діяльності, свого внутрішнього світу, з самосвідомістю; має місце лише в людському світі; об’єктами внутрішньої уваги є почуття, спогади, думки; є необхідною умовою розвитку свідомості і самосвідомості; вміння думати і обдуманно діяти; пов’язане з розвитком внутрішньої уваги.
Зовнішня і внутрішня увага можуть переходити одна в одну, а також взаємно гальмувати друг друга	

ЯКОСТІ УВАГИ:

СТІЙКІСТЬ. Тривало підтримуєма спрямованість діяльності, що характеризується часом, протягом якого ця діяльність зберігає свою цілеспрямованість. Фізіологічною основою стійкості є відносна сталість співвідношень процесів збудження і гальмування в корі великих півкуль. Умовами такої уваги є багаті змістом, рухливі, динамічні, різноманітні об’єкти. Окрім цього, стійкість уваги залежить також від ходу діяльності, успіхів людини в подоланні труднощів, від мотивації діяльності, від умінь працювати.

Протилежністю стійкості є **НЕСТІЙКІСТЬ**, яка виявляється в відвертанні або відволіканні уваги іншими об’єктами, тобто в зміні спрямованості діяльності людини. Фізіологічною основою нестійкості є збудження і гальмування в корі півкуль, викликана побічними для даної діяльності подразниками. Умовами нестійкості є раптові, сильні, різкі, динамічні, зовнішні подразники, а також сильні зміни в органічних станах.

ПЕРЕКЛЮЧЕННЯ. Це довільна зміна людиною спрямованості її діяльності. В цьому випадку людина свідомо переходить від одного об’єкту до другого, сама спрямовує свою увагу на нові об’єкти. Фізіологічною основою переключення є переміщення домінуючого осередку збудження по мозковим зонам, його рухливість. Умовами переключення є наявність зв’язку між змістом попередньої і наступної діяльності, більша цікавість від попереднього нового об’єкту, закінчення діяльності.

КОНЦЕНТРАЦІЯ. Полягає в більшій або меншій мірі заглибленості в діяльність, яку людина виконує в даний момент. Зміни концентрації уваги називають коливанням. Концентрація пов’язана зі стійкістю домінанти збудження і залежить від тих умов, що визначають останню. При цьому, чим більше концентрується увага до певного об’єкту, тим у більшій мірі гальмуються впливи побічних імпульсів. Суттєво, що ступінь концентрації уваги на певному об’єкті не залишається однаковим протягом часу; він то підвищується, то знижується.

РОЗПОДІЛ. При концентрації уваги зберігається можливість її розподілу, який виявляється в одночасному виконанні людиною двох або іноді навіть трьох видів діяльності. Хоча і в цьому випадку людина більше зайнята однією певною діяльністю, яка забезпечується певним осередком оптимального збудження, інша ж діяльність відбувається автоматично, забезпечуючись менш активними в даний момент ділянками кори. Умовами розподілу є достатнє володіння певними видами діяльності, способами та автоматизмом виконання.

ОБ'ЄМ. Кількість об'єктів актуально усвідомлених людиною в даний момент. Використовується також поняття **ОБСЯГ** під яким розуміють кількість об'єктів, яку людина може сприйняти з певною якістю і чіткістю в одному акті сприймання за найкоротший час. Як об'єм, так і обсяг залежать від змісту матеріалу, його структурованості смисловими зв'язками, від інтересу особистості до об'єктів та від тих вольових зусиль, що їх докладає людина.

УВАЖНІСТЬ ТА ЇЇ ТИПИ

УВАЖНІСТЬ - стійка властивість особистості, яка характеризується її послідовною спрямованістю та зосередженістю на певних об'єктах діяльності;

НЕУВАЖНІСТЬ – нестійкість уваги, поверхова її зосереджуваність, нездатність людини тривало затримуватися на виконуваному нею завданні, легке відволікання, розсіюваність її уваги.

ПЕРШИЙ ТИП НЕУВАЖНОСТІ: розсіяність виникає при відволіканні й дуже малій інтенсивності уваги, яка надзвичайно легко й мимовільно переключається з предмета на предмет, ні на одному не затримуючись. Цей тип неуважності образно називають “пурхаючим”.

ДРУГИЙ ТИП НЕУВАЖНОСТІ: неуважність відзначається надзвичайно високою інтенсивністю уваги до одних подій, предметів або явищ і її важке переключення на інші. Цей тип неуважності називають “липучою увагою”.

ТРЕТІЙ ТИП НЕУВАЖНОСТІ: неуважність як результат перевтоми людини, її поганого самопочуття.

При деяких органічних захворюваннях мозку, насамперед його лобових долей спостерігається патологічний розлад уваги, який може мати наступні прояви:

- виникає розсіяність, що проявляється в нездатності до довготривалого інтенсивного зосередження, а також в легкому й частому відволіканні;
- велика інертність та мала рухливість уваги;
- надмірна рухливість уваги;
- патологічна фіксація на обмеженому колі уявлень і думок.

ГОЛОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПОНЯТТЯ ЗА ТЕМОЮ:

АНАЛІЗАТОР – анатоμο-фізіологічна структура, в якій відбувається виникнення відчуття; складається з трьох частин: аналізатора, провідникового нервового шляху, центру, де й виникає відчуття.

ВІДЧУТТЯ – найпростіша форма психічного відображення, притамана і тваринам і людям, що забезпечує пізнання окремих властивостей предметів та явищ.

ВИДИ УВАГИ – мимовільна, довільна, післядовільна.

ВИДИ МИСЛЕННЯ ЗА ЗМІСТОМ – наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне.

ВИДИ ПАМ'ЯТІ ЗА ЗМІСТОМ – рухова, образна, словесно-логічна, емоційна.

ВИДИ ПАМ'ЯТІ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ – генетична, прижиттєва, імпринтинг.

ВИДИ ПАМ'ЯТІ ЗА ТЕРМІНОМ – короткочасна, довгочасна, оперативна.

ДЕДУКЦІЯ ТА ІНДУКЦІЯ - основні логічні механізми забезпечення руху знання до нового умовиводу.

ІНТЕЛЕКТ – загальна пізнавальна здібність, що визначає здатність людини до засвоєння та використання знань і досвіду, а також до розумної поведінки в проблемних ситуаціях.

МИСЛЕННЯ – процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях та відношеннях.

МЕХАНІЗМИ УЯВИ – аглютинація, гіперболізація, типізація, аналогія.

МОВА – система знаків, що є засобом спілкування між людьми, розумової діяльності, самопізнання особистості, збереження та розповсюдження інформації.

ПОРОГИ ВІДЧУТТІВ – нижній поріг, верхній поріг, диференціальний поріг (поріг розрізнення).

ПРИЙОМИ УЯВИ – гіперболізація, схематизація, типізація, акцентування, доповнювання.

ПРОЦЕСИ (ОПЕРАЦІЇ) МИСЛЕННЯ – аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, конкретизація, класифікація, узагальнення.

ПРОЦЕСИ ПАМ'ЯТІ – запам'ятовування, зберігання, відтворення, забування.

РЕЦЕПТОР – периферичний відділ аналізатору, що реагує на певний вид фізичної енергії і переробляє її в певне нервове збудження (нервовий імпульс).

СПРИЙМАННЯ (перцепція) – форма цілісного відображування предметів та явищ при їх безпосередньому впливі на органи почуттів.

СЕНСИБІЛІЗАЦІЯ – явище підвищення чутливості аналізаторів унаслідок їхнього тренування.

СИНЕСТЕЗІЯ – виникнення, під впливом подразників характерних для одного аналізатора відчуттів, характерних для іншого аналізатора.

УВАГА – форма організації психічної діяльності, що полягає в спрямованості й зосередженості на об'єктах уваги.

УЯВА – психічний процес створення образів предметів, ситуацій, обставин шляхом установавлення нових зв'язків між відомими образами та знаннями.

УЯВА ТВОРЧА – психічний процес створення нових, оригінальних образів та ідей.

ФОРМИ МИСЛЕННЯ – поняття, судження, умовивід.

ХАРАКТЕРИСТИКИ МИСЛЕНСВИХ ПРОЦЕСІВ – швидкість, глибина, широта, гнучкість, стратегічність, імпульсивність – обережність, самостійність.

ХАРАКТЕРИСТИКИ СПРИЙМАННЯ – селективність, константність, цілісність, предметність, структурність

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБМІРКОВУВАННЯ:

1. Чи можна розглядати сприймання як підсумок відчуттів?
2. Чи слушне твердження видатного математика А. Пуанкаре, що нерухома істота не в змозі побудувати геометрію?
3. Чим забезпечується об'ємність сприймання предметів?
4. Чим відрізняється оперативна пам'ять від короткострокової?
5. Від чого залежить довільне запам'ятовування?
6. Чим відрізняється мислення людини від мислення тварин?
7. Чим відрізняється наочно-дійове мислення від наочно-образного мислення?
8. Як найкраще організувати у дитини роботу по формуванню понять?
9. В чому ви вбачаєте головну відмінність образів сприймань від понять?
10. Чи можлива розумова діяльність без уваги?
11. Чому у розумних людей, при рівних обставинах, краща пам'ять ніж у менш розумних?
12. Чим відрізняється процес творчого мислення від процесу мислення не творчого.
13. Чим мудра людина відрізняється від людини розумної?
14. Що таке "штучний інтелект" та чи можливо створити такий штучний інтелект який би був тотожний інтелекту природному.
15. Які висновки ви можете зробити з наступного факту: український півень співає "ку-ка-рі-ку", а англійський – "кок е-дудл-ду"?
16. Чи можна казати про наявність уяви у тварин?
17. Чи впливає уява на стан організму?

ТРЕТІЙ МІКРОМОДУЛЬ : ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ.

3.1. Емоції та почуття.

Специфічною формою взаємодії організму з довколишнім середовищем є емоції.

ЕМОЦІЇ – ЦЕ ПСИХІЧНИЙ ПРОЦЕС ВІДОБРАЖЕННЯ У ФОРМІ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ПРИСТРАСТНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ЖИТТЄВОГО СЕНСУ ЯВИЩ ТА СИТУАЦІЙ ЯК ВІДНОШЕННЯ ЇХ ОБ'ЄКТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ДО ПОТРЕБ ОРГАНІЗМУ (СУБ'ЄКТА).

В житті людини емоції визначають наступне:

- це психічний процес імпульсивної регуляції поведінки індивіда, що базується на переживанні для нього значущості тих чи інших фактів;
- це оцінка впливу зовнішнього та внутрішнього середовища з позицій задоволення або незадоволення актуальних потреб індивіда;
- це механізм нагального пошуку поведінки індивіда в визначеній ситуації, що веде до успіху, з одночасним блокуванням безперспективної поведінки.

Емоції охоплюють усі психічні процеси та стани людини, оскільки виступають як внутрішня мова, як система знаків, сигналів, завдяки яким ми дізнаємось про життєве значення того, що відбувається довкола.

Важливо також те, що емоції включають в себе: 1) суб'єктивне переживання; 2) внутрішню реакцію організму, особливо реакцію автономної нервової системи; 3) думки про емоції, та ситуації, що їх викликають; 4) вираз обличчя; 5) схильність до визначених дій.

Емоції людини виконують наступні функції:

СИГНАЛЬНА ФУНКЦІЯ – завдяки емоціям ми пізнаємо про значущі для нас події;

РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ – забезпечує направу і інтенсивність поведінки людини;

ЕКСПРЕСИВНА ФУНКЦІЯ – виражає внутрішні переживання індивіда в зовнішній формі – міміці, жестах, особливостях мовлення та т.і.;

КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ – з допомогою емоцій ми спілкуємось один з одним.

Психологи поки що не знайшли згоди відносно єдиної теорії емоцій. В вітчизняній психології набула поширення так звана **ІНФОРМАЦІЙНА ТЕОРІЯ ЕМОЦІЙ**, в якій природа виникнення та характер емоцій символічно відображається наступним чином:

$$E = \Phi (P, (I_n - I_c, \dots)),$$

де **E** – сила та якість емоції; **Φ** – зовнішні та внутрішні фактори середовища, що впливають на індивіда; **P** – сила та специфіка актуальної потреби; **(I_n – I_c)** – оцінка індивідом вірогідності задоволення актуальної потреби; **I_n** – інформація відносно засобів, що необхідні для задоволення актуальної потреби; **I_c** – інформація відносно засобів задоволення актуальної потреби, на які може розраховувати індивід.

В житті людини велике значення мають не тільки безпосередньо емоції, а й таке їх специфічне проявлення як почуття. Оба явища хоча і існують в єдності, все ж мають суттєві відмінності відносно друг друга.

ЕМОЦІЇ	ПОЧУТТЯ
Емоції – це реакції, які викликаються певними епізодичними впливами або внутрішніми станами організму.	Це стає емоційне ставлення до різних сторін оточуючої дійсності.
Емоції – це прості переживання, пов'язані з задоволенням або незадоволенням органічних потреб.	Почуття пов'язані з вищими духовними потребами, що виникли в ході історичного розвитку людства
Емоції – пов'язані з першою сигнальною системою.	Почуття пов'язані з другою сигнальною системою.

Таким чином, почуття більш складні афективні утворення ніж емоції. Але розглядати емоції як нижчі, а почуття як вищі прояви афективності було б надто спрощено. Діалектичне взаємовідношення між емоціями і почуттями можна охарактеризувати наступним чином.

Емоції – це фаза виникнення і визрівання почуттів, момент їхнього перебігу. В свою чергу, почуття є фазою розкриття, виявлення і демонстрації емоцій. Тобто почуття – це в означеному сенсі є рівень розвитку емоційного процесу.

Емоції відрізняються одні від одних по багатьох параметрах: по якості, інтенсивності, тривалості, усвідомленості, глибині, генетичному походженню, складності, умовам виникнення, виконуємих функціям, дії на організм. На цій основі виділяються наступні види емоцій (див. табл.):

ВИДИ ЕМОЦІЙ ТА ЇХ ПАРАМЕТРИ	
ЕМОЦІЯ – це безпосереднє тимчасове переживання певного більш-менш постійного почуття. Емоція – це душевне хвилювання, душевний рух. На біологічному рівні це сигнал до переключення від автоматичної підтримки фізіологічної рівноваги організму до активної орієнтовної діяльності, що виконує функцію пошуку нових умов для адаптації.	Емоцією називається, наприклад, не саме почуття до музики, а стан насолоди, яке переживає людина, слухаючи музику
АФЕКТ – психологічний стан, в основі якого лежить сильне, вибухове, бурхливе й відносно короткочасне емоційне переживання. Це реакція на екстремальну ситуацію. Відмінними рисами афекту є його ситуативність, узагальненість, велика інтенсивність та мала тривалість.	Характеризується значними змінами в свідомості, втратою самоволодіння, змінами всієї життєдіяльності організму.
НАСТРІЙ – загальний, відносно невеликий за інтенсивністю, емоційний стан людини, що характеризує її життєвий тонус протягом певного часу. Йому властива дифузність, відсутність чіткого зв'язку з обставинами дійсності.	Характеризується підсвідомістю й слабкі виразністю. Може бути радісним, сумним тощо.
СТРЕС – сильне емоційне збудження, а також сукупність стереотипних, філогенетично запрограмованих неспецифічних реакцій усього організму, що робить можливим підвищену фізичну активність. Виникає в скрутних, несподіваних та небезпечних ситуаціях	Сильні стреси порушують вегетатику, дезорганізують психіку, слабкі спонукають до дуже складної діяльності.
ПРИСТРАСТЬ – стійке, глибоке й сильне емоційне прагнення людини до певного об'єкта.	Максимальний інтерес до предмета пристрасті.

Звертає на себе увагу також поділ емоцій на активні або стенічні та пасивні або астенічні.

В багатоманітності емоційної сфери життєдіяльності людини виділяється емоції, які за своїм змістом можуть розглядатись як фундаментальні. Оскільки на їх основі формуються всі інші емоційні стани. До таких емоцій відносяться:

ІНТЕРЕС-СХВИЛЮВАННЯ – позитивний емоційний стан, який сприяє розвитку навичок і вмінь, засвоєнню знань, мотивованому навчанню.

РАДІСТЬ – позитивний емоційний стан, що пов'язан з можливістю достатньо повно задовольнити актуальну потребу, ймовірність чого до цього моменту була невелика або в крайньому випадку невизначеною.

ГОРЕ-СТРАЖДАННЯ – негативний емоційний стан, який пов'язаний з одержанням інформації про неможливість задоволення важливої життєвої потреби, яка до цього моменту здавалась більш або менш ймовірною. Найчастіше протікає у формі емоційного стресу і має астеничний характер.

ГНІВ – емоційний стан (негативний за знаком), котрий, за правило, протікає у формі афекту. Викликається раптовою появою серйозної перешкоди на шляху

задоволення надзвичайно важливої для суб'єкта потреби. На відміну від страждання, гнів має стеничний характер.

ОБРАЗЛИВІСТЬ – негативний емоційний стан, викликаний об'єктами, які вступають в різке протиріччя з моральними, естетичними або ідеологічними принципами й установками суб'єкта.

ОГИДЛИВІСТЬ – негативна емоція, змістом якої є бажання “звільнитись від чого-сь або кого-сь”. Може з'являтися разом з емоцією гніва.

ПРЕЗИРСТВО – негативний емоційний стан, який виникає в міжособистісних взаємовідносинах і породжується неузгодженістю поглядів, поведінки, життєвих позицій суб'єкта з життєвими позиціями, поглядами і поведінкою об'єкта почуттів. Це “холодна” емоція, що веде до персоналізації свого предмета і тому дуже непродуктивна. Презирство, може з'являтися разом з гнівом та огидливістю і таке об'єднання емоцій зветься “**ворожою триадою**”.

СТРАХ – негативний емоційний стан, який проявляється при одержанні індивідом інформації про можливу втрату для його життєвого благополуччя, про реальну або уявлювану небезпеку, яка йому загрожує.

СОРОМ – негативний стан, який виражається в усвідомленні невідповідності особистих думок, вчинків і зовнішності не тільки очікуванням оточуючих, а й особистим уявленням про належні думки, поведінку і зовнішній вигляд.

ЗДИВУВАННЯ – швидкоплинна емоційна реакція на особливості об'єкта спостереження. Виникає раптово і відволікає увагу від інших об'єктів. Не має чіткого вираження позитивного або негативного знака.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЕМОЦІЙНІ ПРОЯВИ: індивідуальні емоційні прояви визначаються такими рисами як **ЕМОЦІЙНА ЗБУДЛИВІСТЬ, ЕМОЦІЙНА ІМПУЛЬСИВНІСТЬ І АФЕКТИВНІСТЬ, ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ, СИЛА, ТЕМП І РИТМ ЕМОЦІЙНИХ РЕАКЦІЙ, ЕМОЦІЙНИЙ ТОНУС.**

Можна вказати наступні варіанти сполучення вказаних рис:

- велика емоційна збудливість поєднується з великою емоційною стійкістю;
- велика емоційна збудливість поєднується із слабкою емоційною стійкістю;
- слабка емоційна збудливість поєднується з великою емоційною стійкістю;
- слабка емоційна збудливість поєднується із слабкою емоційною стійкістю.

За індивідуальними емоційними проявами розрізняють декілька емоційних типів людей, а саме.

Збудливі емоційні натури, які дуже легко “запалюються” під впливом подразників. Для таких натур характерна поривчастість, імпульсивність, яка часто переходить в афект.

Сентиментальні натури, що характеризуються схильністю до споглядання. Світ для них відображається наче через призму переживань і емоційних станів. Ці натури чутливі і пасивні; їх почуття не викликають активної діяльності, світ їх переживань наче замкнений в самому собі.

Пристрасні натури - виключно дійові, проявляють прагнення і відданість улюбленій справі, вони живуть багатим і напруженим, емоціонально насиченим життям. У них завжди є предмет пристрасті. Це люди глибоких, великих почуттів.

Холодні натури. Їх інколи називають “людьми холодного розрахунку”. Це люди, у яких почуття, емоційні стани проявляються в такій мінімальній мірі, що практично майже не мають впливу на їх поведінку, вчинки і дії.

3.2. Воля.

ВОЛЯ – ЦЕ СВДОМА ОРГАНІЗАЦІЯ І САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЛЮДИНОЮ СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й ПОВЕДІНКИ, СПРЯМОВА НА ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ПРИ ДОСЯГНЕННІ ПОСТАВЛЕНИХ ЦІЛЕЙ.

Воля як характеристика свідомості й діяльності виникла разом з виникненням суспільства і трудової діяльності;

Воля є важливим компонентом психіки людини, нерозривно зв’язаної з мотивами, пізнавальними і емоційними процесами;

Вольові дії за своєю природою причино обумовлені, виникають в процесі активної взаємодії з середовищем;

Вольові властивості (якості) особистості являють собою стійкі психічні утворення;

Вольова активність має складну психологічну структуру і включає в себе 1) ставлення до зовнішніх впливів; 2) мотивацію; 3) свідому саморегуляцію.

ФІЗІОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВОЛІ.

Подразники зовнішнього світу і сигнали, які надходять від внутрішніх органів, викликають збудження відповідних ділянок мозку. Виникле збудження поширюється до моторної зони, приводить в діяльний стан численні нервові зони. Вольовий процес здійснюється до тих пір, поки в корі головного мозку наявне відповідне джерело збудження. В підтримці цього джерела велика роль належить ретикулярній формації, яка відсіює, не пропускає до кори непотрібні в даний час імпульси та підживлює енергією збуджені зони.

Вольове регулювання поведінки здійснюється за попередньо складеною програмою. Порівняння досягнутого результату з наміченою програмою здійснюється в лобових долях кори головного мозку, руйнування яких приводить до абулії (хворобливого безвілля).

Фізіологічною основою вольових дій є складна взаємодія першої і другої сигнальних систем. Але ведуче місце в цьому процесі належить другій сигнальній системі. Тому слово і відіграє надзвичайно велику роль в вольовій регуляції.

Воля виявляється тільки в довільних діях, тому їх слід відрізнити від дій мимовільних. Останні мають імпульсивний характер, не усвідомлюються або недостатньо усвідомлюються, здійснюються без раніше поставленої мети і усвідомлення вольового напруження. До таких дій відносяться також звичні дії, які здійснюються без довільних зусиль, на основі раніше закріплених стереотипів. Це дії по шаблону, за інерцією.

Власне вольовими діями людини називаються тільки ті дії, що скеровані на досягнення свідомо поставлених цілей і що пов'язані з подоланням труднощів. Суттєво, що це дії розумові, тобто базуються на мові та мислені і завжди більш-менш сплановані.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ:

ПЕРВИННІ (БАЗАЛЬНІ) вольові якості особистості: **СИЛА** волі, **ЕНЕРГІЙНІСТЬ**, **НАПОЛЕГЛИВІСТЬ**, **ВИТРИМКА**, **СМІЛИВІСТЬ** тощо;

ВТОРИННІ (ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ) вольові якості особистості: **ХОРОБРІСТЬ**, **РІШУЧИСТЬ**, **УПЕВНЕНІСТЬ У СОБІ**, **САМОВОЛОДІННЯ** тощо;

ТРЕТИННІ (МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ) вольові якості особистості: **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**, **ПРИНЦИПОВІСТЬ**, **ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ**, **ІНІЦІАТИВНІСТЬ**, **ДІЛОВИТІСТЬ** тощо.

СТРУКТУРА ВОЛЬОВОГО АКТУ:

МОТИВАЦІЯ ВОЛЬОВОГО ВЧИНКУ. Під мотивацією в психології розуміють три відносно самостійних види психологічних явищ. Це **ДЖЕРЕЛО АКТИВНОСТІ:** мотивація пояснює, чому виникає стан активності, які потреби спонукають суб'єкта до діяльності. Це **СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ:** вибір того, на що направити поведінку людину. Це **ЗАСОБИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ:** до них відносяться емоції, бажання, потяги тощо.

ЛАНКИ ВОЛЬОВОГО АКТА. Сюди входять потяг або бажання, боротьба мотивів, прийняття рішення, виконання. **ПОТЯГ** або **БАЖАННЯ:** перше – це мотив діяльності, який являє собою ще недиференційовану, нечітко усвідомлену потребу; друге - це мотив діяльності, що характеризується достатньою усвідомленістю потреби. **БОРОТЬБА МОТИВІВ** – одне бажання протиставляється іншому бажанню, стикається з ним. **ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ**, тобто вибирається певна мета і спосіб її досягнення. **ВИКОНАННЯ** – рішення переходить у дію.

ВОЛЬОВЕ ЗУСИЛЛЯ. Це форма емоційного стресу, що мобілізує внутрішні ресурси людини (пам'ять, мислення, уяву тощо), створює додаткові мотиви до дій, які відсутні або недостатні. Загальмовує дію одних і підсилює дію інших мотивів. Мобілізує людину на подолання зовнішніх перешкод. Перемога над лінощами, страхом, втомую в результаті вольового зусилля дає значне емоційне задоволення, переживається як перемога над собою. Звичка здійснювати вольове зусилля стає обов'язковою умовою формування стійкого характеру.

ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ – полягає в умінні людини керуватися в своїх діях і вчинках загальними і стійкими цілями, обумовленими її твердими переконаннями.

Недостатня ж цілеспрямованість, яка свідчить про слабовілля людини, характеризується відсутністю у неї стійких загальних цілей і схильністю у зв'язку з цим легко піддаватися випадковим спонуканням, бажанням.

ПРИНЦИПОВІСТЬ – полягає в умінні людини керуватися в своїх вчинках стійкими принципами, переконаннями в доцільності певних моральних норм поведінки, які регулюють взаємовідносини між людьми.

САМОСТІЙНІСТЬ – Полягає в умінні обходитися в своїх діях без чужої

допомоги, а також в умінні критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань.

ІНІЦІАТИВНІСТЬ – характеризується умінням всупереч сформованим у особистості стереотипам знаходити нові, нешаблонні рішення і засоби їх досягнення.

Несамостійність і безініціативність волі особливо виразно виступають у формі навіюваності і негативізму, які являють собою яскравий прояв слабовілля людини. Навіюваністю називають схильність людини легко піддаватися чужим впливам, пропозиціям або порадам, приймати і виконувати їх без достатньої об'єктивної підстави. Негативізм проявляється в схильності людини відкидати сторонні впливи, діяти всупереч ним, незважаючи на відсутність доступних об'єктивних підстав для цього.

ВИТРИМКА – характеризується вмінням людини гальмувати небажані спонукання і не допускати дій, що перешкоджають досягненню поставленої мети.

Нестриманій людині важко загасити виникле бажання, подолати недоречний сором, подолати втому або затаїти зовнішній вияв своїх переживань.

РІШУЧІСТЬ – полягає в умінні активно викликати дії, потрібні для переборення труднощів, енергійно діяти і досягати кінцевої мети.

Нерішучість, що є проявом слабкої волі, виявляється в тому, що людина приймає рішення або надто повільно, або ж навпаки, дуже поквапливо.

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ – полягає в умінні активно викликати дії, потрібні для переборення труднощів, енергійно діяти і досягати мети до кінця.

Ненаполегливі люди можуть з самого початку виявити навіть велику енергію, однак вони швидко починають її послабляти, “видихаються” і припиняють свої дії.

ОРГАНІЗОВАНІСТЬ – полягає в умінні людини керуватися в своїй діяльності твердо наміченим планам.

ДИСЦИПЛІНОВАНІСТЬ – свідоме підкорення своєї поведінки загальноприйнятим нормам, усталеному порядку.

СМІЛИВІСТЬ – вміння побороти страх і йти на виправданий ризик заради досягнення мети, не дивлячись на небезпечність цього для особистого благополуччя або навіть життя.

ПАРАМЕТРИ ВОЛЬОВОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДИНИ	
СИЛА ВОЛІ	Характеризуються тим, які за складністю труднощі переборюються людиною Чим більше перешкод людина переборює, тим сильніша її воля
СТІЙКІСТЬ ВОЛІ	Одні й ті ж об'єктивні труднощі можуть бути суб'єктивно неоднаковими для різних людей
ШИРОТА ВОЛІ	Визначаються тим, як часто в особистості проявляються ті або інші вольові прояви
МОРАЛЬНА	Вольові дії завжди мотивовані, вольова активність має пе-

СПРЯМОВАНІСТЬ в ну моральну спрямованість. Тому при характеристиці во-
лі основну увагу звертають на рівень (високий, низький)
її розвитку

Якщо ступінь вольового розвитку характеризує динамічну сторону волі (з якою силою вона проявляється, наскільки стійка, які сторони діяльності охоплює), то рівень – моральну сторону, яка визначається рівнем мотивації поведінки особистості.

ТИПИ ВОЛЬОВОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ				
ТИП ОСОБИ- СТОСТІ	ПОКАЗНИКИ ВОЛЬОВІ АКТИВНОСТІ			
	СПРЯМОВАНІСТЬ	СИЛА	СТІЙКІСТЬ	ШИРОТА
1-й тип	Позитивна	Сильна	Стійка	Широка
2-й тип	Позитивна	Сильна	Стійка	Вузька
або	Позитивна	Сильна	Нестійка	Широка
або	Позитивна	Сильна	Нестійка	Вузька
3-й тип	Позитивна	Слабка	Стійка	Широка
4-й тип	Негативна	Слабка	Стійка	Широка
5-й тип	Негативна	Сильна	Стійка	Вузька
або	Негативна	Сильна	Нестійка	Широка
або	Негативна	Сильна	Нестійка	Вузька
6-й тип	Негативна	Сильна	Стійка	Широка

ВИХОВАННЯ ВОЛІ

ВИХОВАННЯ ВОЛІ – ЦЕ ПО СУТІ ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЦІЛОМУ, А НЕ ЯКОЇСЬ ОДНІЄЇ ЇЇ ЯКОСТІ

ВИХОВАННЯ ВОЛІ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ПРАВИЛЬНОГО СПОЛУЧЕННЯ СВІДОМОГО ПЕРЕКОНАНУВАННЯ ЛЮДИНИ, В ПЕРШУ ЧЕРГУ ДИТИНИ, З ОРГАНІЗАЦІЄЙ ВИМОГ ДО ЇЇ ПОВЕДІНКИ

Справжні дійові вимоги характеризуються тим, що їх виконання або невиконання реально впливає на життєві відносини людини, на її взаємини з оточуючими людьми, а також на її ставлення до самої себе.

Свідоме переконання людини повинно органічно поєднуватись з організацією її практичного досвіду здійснення вольових дій, вчинків.

Позитивне значення для виховання волі мають передусім свідомі цілеспрямовані вправи у здійсненні вольових дій, тобто вправи, пов'язані з свідомим прагненням людини навчитися володіти собою, опанувати вольові способи поведінки.

В цілому, виховання волі у людини відбувається як єдиний процес, у якому моменти усвідомлення, переконування і виправляння, набування досвіду взаємопов'язані та взаємозумовлені.

ГОЛОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПОНЯТТЯ ЗА ТЕМОЮ:

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПОЧУТТІВ – випадок, коли людина одночасно відчуває до якогось об'єкта протилежні почуття.

АСТЕНІЧНІ ПОЧУТТЯ – почуття, що гальмують діяльність людини.

АФФЕКТ – сильний та швидкоплиний емоційний стан людини, що супроводжується підвищеними рухливістю та вісцеральними проявами.

БАЖАННЯ – емоційно насичена форма активності людини, що спрямована на задовільнення усвідомленої єю потреби за допомогою визначеного предмету.

БОРОТЬБА МОТИВІВ – етап вольової дії, пов'язаний з прийманням рішення.

ВИЩІ ПОЧУТТЯ – естетичні, інтелектуальні та моральні почуття.

ВОЛЬОВЕ ЗУСИЛЛЯ – форма психічного відображення у вигляді здатності людини до вибору дій, пов'язаних з подоланням зовнішніх або внутрішніх перешкод.

ВОЛЯ – свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, яке відбивається у її вмінні долати зовнішні і внутрішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій та вчинків.

ВОРОЖА ТРИАДА – єдність в одному емоційному стану людини презирства, гніву та огидливості.

ДЕПРЕСІЯ – афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальної пасивності поведінки.

ЕМОЦІЇ - 1) особливий клас психічних процесів та станів, що пов'язані з потребами та мотивами людини, і які мають форму безпосередньо-почуттєвого переживання значущості діючих на суб'єкта явищ та ситуацій: 2) на відміну від афектів досить тривалий та менш інтенсивний емоційний стан людини, ситуативний та ідеаторний за своїм характером, що завжди має свій предмет

НАСТРІЙ – порівняно тривалий, стійкий психічний стан помірної або слабкої інтенсивності, що відбувається на позитивному або негативному емоційному фоні психічного життя індивіда.

ПОТЯГ – психічний стан, що виражає недиференційовану, неусвідомлену або недостатньо усвідомлену потребу суб'єкта.

ПОЧУТТЯ – одна з основних форм відносно стійкого емоційного переживання людиною свого відношення до предметів та явищ дійсності.

ПРИЙМАННЯ РІШЕННЯ – вибір одного з варіантів вирішення задач.

ПРИСТРАСТЬ – глибоке, абсолютно домінуюче емоційне переживання; єдність емоцій, мотивів, почуттів, сконцентованих навколо якоїсь діяльності або предмету.

СОРОМ – емоція, що виникає в результаті усвідомлення людиною реальної чи уявної невідповідності своїх вчинків прийнятим у данному суспільстві нормам та вимогам моралі.

СТЕНІЧНІ ПОЧУТТЯ – почуття, що активізують діяльність людини.

СТРЕС- особлива форма переживання, що виникає в екстремальній життєвій ситуації і потребує максимальної нервово-психологічної мобілізації людини.

ТРИВОГА – негативний емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки, а також в очікуванні несприятливого розвитку подій.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБМІРКОВУВАННЯ:

1. Як співвідносяться між собою воля та рефлексія?
2. Чому люди відчувають великий страх перед зміями, але не лякаються машин на дорозі, хоча останні значно небезпечніші для нашого життя?
3. Як пов'язані емоції з потребами людини?
4. Чому негативні емоції не менш корисні, ніж позитивні?
5. Чому багаті “плачуть” так само часто як і бідні?
6. Що таке щастя?
7. Чи можна казати про наявність у людини емоційного інтелекту?
8. Як поєднані між собою воля та емоції?
9. Як поєднані між собою воля та мова.